

ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА
ФІЛОСОФСЬКИЙ ФАКУЛЬТЕТ
Кафедра теорії та історії політичної науки

Пояснювальна записка

до кваліфікаційної (магістерської) роботи
другого (магістерського) рівня вищої освіти
на тему:

**Феномен «нової політики» та особливості її вияву в країнах Західної та
Східної Європи**

Виконала:

студентка VI курсу групи ФФІм–21 с
спеціальності 052 політологія
Швець В. О.

Керівник:

д. політ. н., доц. Шипунов Г. В.

Рецензент:

кандидат політ. н., доц., кафедри
політології та міжнародних відносин НУ
"Львівська політехніка"
Тишкун Ю. Я.

Львів - 2021 рік

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. «НОВА ПОЛІТИКА» ЯК ВЛАСТИВІСТЬ ПОЛІТИЧНОГО ПРОЦЕСУ У ПОСТМОДЕРНУ ЕПОХУ	9
1.1. Теоретико-методологічні засади дослідження «нової політики»: ознаки та підходи до трактування	9
1.2. «Нова політика» як наслідок світоглядних та аксіологічних трансформацій: особливості виникнення та тенденції розвитку.....	18
РОЗДІЛ II. ІНСТИТУЦІЙНИЙ ВИМІР «НОВОЇ ПОЛІТИКИ» В КРАЇНАХ ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ.....	25
2.1. Соціополітичні поділи, їх трансформація та вплив на політичний процес.....	25
2.2. Політичні партії «нової політики» у країнах Західної Європи.....	36
РОЗДІЛ III. ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ «НОВОЇ ПОЛІТИКИ» В МЕЖАХ ПОЛІТИЧНОГО ПРОСТОРУ КРАЇН СХІДНОЇ ЄВРОПИ.....	50
РОЗДІЛ IV. ОСОБЛИВОСТІ ВИЯВУ «НОВОЇ ПОЛІТИКИ» В МЕЖАХ УКРАЇНСЬКОГО ПОЛІТИЧНОГО ПОЛЯ: АНАЛІЗ ПАРТІЙНОГО СКЛАДУ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ ІХ СКЛИКАННЯ.....	67
ВИСНОВКИ	85
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	89

ВСТУП

Актуальність теми дослідження.

Глобальні трансформації суспільного життя в цілому та політичного процесу зокрема, що відбулися наприкінці ХХ ст., та наслідки ними зумовлені стали причиною підвищеного інтересу науковців до феномену «нової політики». Стрімкий соціально-економічний розвиток та спричинений ним культурний прогрес зумовили ускладнення структури ціннісно-світоглядних та прагматично-раціональних орієнтирів політичної діяльності. Через таке оновлення основ політичної діяльності, «стара політика» вже не могла повною мірою задовольняти потреби громадян та відповідати вимогам часу. Як наслідок, виникає якісно інший вимір політичної діяльності, який відповідає сучасному соціоекономічному та політичному контексту. Перехід передових індустріальних країн на постіндустріальну стадію існування та розвитку ознаменувався формуванням так званої «нової політики».

Така глобальна трансформація не могла не вплинути на політичний процес, а саме на партійно-інституційний та ідейно-проблемний його аспекти зокрема. Протягом останніх десятиліть в розвинутих індустріальних країнах Західної Європи спостерігається явна демократизація групових дискурсів, на політичну арену виходять нові актори, а на порядку денному акценти зміщуються на нематеріальні постіндустріальні проблеми. Утім, і старі матеріальні питання не втрачають своєї актуальності. Питання особливостей прояву та взаємозв'язку між проблематикою «нової» та «старої» політики залишається актуальним.

Окрім того, якщо для країн Старого світу ідейно-аксіологічні та соціально-економічні трансформації були зумовлені багатовіковою історією та мали еволюційний характер, то в контекст та історія становлення східноєвропейського сучасного політичного процесу дещо відрізняється. Тривале перебування цих земель під впливом авторитарної комуністичної ідеології та економічно-політична криза після здобуття незалежності,

характерна для більшості країн регіону, значною мірою вплинули на становлення політичної системи. Для країн Східної Європи характерним є подвійна форма транзиту: до демократії та до вільного ринку. Саме тому аксіологічна та проблемна складова регіону є досить специфічною і тому важливим є дослідити чи властиві для цих країн акценти на постматеріальних питаннях, а отже новий вимір політичної діяльності та яким чином він проявляється.

Важливим є дослідження специфіки політичної діяльності в Східній Європі ще й тому, що, опираючись на підхід ООН до визначення, ми відносимо до цього регіону і Україну також. Проаналізувавши, яким чином «нова політика» функціонує в межах східноєвропейського контексту в цілому та українського зокрема, ми зможемо сформулювати уявлення про тенденції майбутнього її розвитку як політичної детермінанти та світоглядного орієнтиру політичної системи.

Саме тому, ми вважаємо за необхідне дослідити феномен «нової політики», його генезу, особливості трансформації, тенденції розвитку та особливості прояву в межах політичної системи Західної Європи, як регіону, в межах якого формуються постіндустріальні тенденції світового розвитку та екстраполювати отримані результати на політичний простір Східної Європи та українську політичну систему зокрема для їх порівняння та дослідження «нової політики» в межах цього регіону.

В контексті нашого дослідження особливостей «нової політики» у Західній та Східній Європі, ми формуємо такі *гіпотези* щодо форми та суті «нової політики» в межах різних контекстів та політичних умов:

1. Вихід на політичну арену постматеріальних цінностей зумовив інституційні зміни в ідеологічно-партійному аспекті політичної діяльності, зокрема мав значний вплив на форму ліво-правої партійної конфігурації в межах ідеологічного спектру.
2. У політичному вимірі країн Східної Європи домінуючими є ідеї та проблематика «старої політики», що ґрунтується на матеріальних

цінностях, з огляду на те, що, за Р. Інглгартом, перехід до постматеріальних цінностей відбувається в індустріальних країнах, для яких характерні високий економічний розвиток та відносна стабільність в межах суспільно-політичних та соціально-економічних сфер.

Метою роботи є дослідження феномену «нової політики» як наслідку глобальних суспільно-політичних змін, та визначення особливостей її прояву в межах політичних систем країн Західної та Східної Європи, а також та верифікація отриманих результатів в межах українського політичного процесу.

Для реалізації поставленої мети потрібно вирішити такі **завдання**:

- розглянути основні концептуальні підходи до трактування поняття «нова політика» та з'ясувати особливості цього феномену як нового виміру політичного поля;
- проаналізувати культурні та ціннісно-ідейні трансформації, що зумовили формування та утвердження «нової політики»;
- обґрунтувати зміст та основні характеристики соціополітичних поділів «нової політики» та розглянути особливості їх поєднання із класичними політичними конфліктами;
- дослідити особливості функціонування «нових партій» в країнах Західної Європи, як інституційних представників «нової політики», та виокремити їх основні характеристики.
- проаналізувати основні особливості формування та функціонування проблематики «нової політики» в країнах Східної Європи, дослідити специфіку їх інституційних проявів та порівняти їх із тенденціями розвитку «нової політики» в західноєвропейському контексті;
- проаналізувати ідейно-проблемні засади функціонування сучасної української політики та, екстраполювавши отримані результати аналізу європейського політичного поля, перевірити чи українському політичному процесу властивий постматеріальний ідейний вимір «нової політики» та в якій формі він себе виявляє.

Об'єкт дослідження – «нова політика» як сутнісна характеристика політичного процесу в постмодерну епоху.

Предмет дослідження – закономірності формування, розвитку та репрезентації феномену «нової політики» в період з середини ХХ ст. і до сьогодні.

Теоретико-методологічна основа дослідження.

Підходи до трактування та особливості становлення «нової політики» ми досліджували на основі праць, К. Гільдебрандта і Р. Далтона (визначенням яких ми і керувались в нашій роботі), Ф. Мюлер-Ромеля, В. Мілера та Т. Левітана, Т. Погунтке та ін. Особливості ціннісних змін у постіндустріальному суспільстві ми досліджували крізь призму низки праць Р. Інглгарта; ми опирались на його теорію про поступовий перехід суспільства від цінностей виживання до цінностей самовираження, за умови досягнення ним певного рівня економічного розвитку («тиха революція»).

Процес розвитку і трансформації соціальних та політичних розмежувань в умовах постмодерної політики ми аналізували взявши за основу класичну теорію соціополітичних поділів Р. Ліпсета та С. Рокана та праці Л. Гуге та Г. Маркса, що досліджували поділи «нової політики». Особливості функціонування «нових партій» в країнах Західної Європи ми досліджували, спираючись на праці Г. Шипунова, А. Романюка та низку статей Р. Хармеля та Х. Крізі. А специфіку трансформацій ліво-правого розмежування, спричинених виходом «нової політики» на політичну арену ми розглядали на основі праць Дж. Шварцмантеля, С. Фрідена, М. Селліджера та Н. Боббіо.

Особливості функціонування «нових партій» в країнах Західної Європи ми досліджували, спираючись на праці Г. Шипунова, А. Романюка та низку статей Р. Хармеля, Х. Крізі, Л. Гуге та Г. Маркса. Під час дослідження специфіки функціонування «нової політики» в східноєвропейському регіоні окрім праць Г. Шипунова та А. Романюка, ми використовували ще й

напрацювання Г. Кітшельта. У своїй роботі ми керуємось визначенням ООН, а отже відносимо до регіону Східної Європи десять країн, включно із Україною, Росією та Білоруссю. У третьому розділі своєї роботи ми досліджуємо специфіку функціонування «нової політики» на прикладі Чехії, Польщі та Угорщини, як країн, що більш наближені до західноєвропейського контексту у своєму розвитку станом на зараз.

Політичну ситуацію в межах українського політичного виміру ми досліджуємо в окремому, четвертому, розділі на основі введених нами специфічних індикаторів. Для аналізу ідейно-проблемного позиціонування політичних партій в межах українського контексту, ми взяли за основу підхід М. Левера та Я. Баджа, та формулу Х. М. Кіма та Р. Фордінга та, взявши до уваги праці Д. Яна, Р. Інглхарта, виокремили власні індикатори для контент-аналізу політичних програм українських політичних партій. Результати контент-аналізу для більшої точності та повноти були доповнені дискурс-аналізом, під час застосування якого ми керувались працями О. Русакова та Г. Шипунова

Під час дослідження нами були використані такі **підходи і методи**:

- *аналіз та синтез* ми використовували для окреслення специфіки ціннісно-ідейних та інституційних трансформацій; дослідження феномену «нової політики» та визначення їхнього взаємозв'язку в цілому;
- *абстрагування та узагальнення* було використане для виокремлення основних ознак феномену «нової політики», тенденцій її формування та прояву у політичному процесі;
- *герменевтичний метод* був використаний для тлумачення праць філософів та політологів, використаних в нашій науковій роботі;
- *історичний метод* – для дослідження генезису феномену «нової політики» та особливостей її маніфестації в політичних сферах Західної та Східної Європи;

- *порівняльний метод* – для визначення спільних і відмінних функціональних та сутнісних характеристик «нової політики» у різних соціокультурних та політико-економічних контекстах;
- *метод екстраполяції* був застосований під час аналізу ідеологічного позиціонування в межах східноєвропейської політики на основі виокремлених тенденцій, характерних для західноєвропейського контексту;
- *методи контент-аналізу та дискурс аналізу* для дослідження особливостей виміру українського політичного процесу.

Структура роботи. Дипломна кваліфікаційна робота складається із вступу, чотирьох розділів та чотирьох підрозділів, висновку, списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи – 94 сторінок. Список використаної літератури складається із 59 джерел.

РОЗДІЛ І. «НОВА ПОЛІТИКА» ЯК ВЛАСТИВІСТЬ ПОЛІТИЧНОГО ПРОЦЕСУ У ПОСТМОДЕРНУ ЕПОХУ

1.1. Теоретико-методологічні засади дослідження «нової політики»: ознаки та підходи до трактування

Сучасний світ з його трансформаційними процесами ставить перед науковою спільнотою досить багато питань, що потребують осмислення та більш детального дослідження. Одним із них є специфіка політичних процесів, тенденції його змін та розвитку. Пертурбації, які відбуваються в сучасному світі, породили зовсім новий тип людини та сформували принципово новий тип мислення та спілкування.

Технологічна революція 70-х років зумовила кінець індустріалізму. Як наслідок, починається процес витіснення фізичної праці у промисловості та сільському господарстві. У провідних країнах світу у цих галузях залишилося працювати не більше 10 % зайнятих у національному господарстві. Розвинені країни Заходу перейшли до якісно нового стану економічного розвитку. Був здійснений різкий поворот в інвестиційній сфері на користь масового споживання і соціальної інфраструктури. Економіка стає соціально орієнтованою. Поглиблюється інтернаціоналізація та глобалізація господарського життя, а отже, зростає залежність країн від світової торгівлі та діяльності транснаціональних корпорацій [24, с. 21].

Розвиток економічної сфери, громадянського суспільства, а як наслідок перехід передових індустріальних країн на постіндустріальну стадію існування та розвитку, почали вимагати і запровадження більш досконалих, адекватних ситуації, політичних інститутів та процедур. На зміну «старій» політиці, що довела свою неспроможність адекватно реагувати на запити сучасного населення, приходить якісно «нова» постмодерна політика.

Зазначимо, що вживаючи категорії «модерн» та «постмодерн», ми маємо на увазі саме історичні епохи, а не культурні течії. Звідси, модерн – це період з XVII ст. по XX ст. А постмодерн – епоха, яка хронологічно слідує за ним. Зародившись на початку XX ст. у культурно-мистецькій сфері як протиставлення модерній культурі, постмодерн згодом поширився на сфери соціальну та політичну. Поняття «постмодерн» почало широко використовуватись з кін. 70-х рр. XX ст. для означення нового етапу розвитку людства в епоху постіндустріального суспільства. Саме якісні зміни в суспільному житті, як от соціальний склад населення, його структура і сфера зайнятості, призвели до формування нової світоглядної моделі.

Постмодерна епоха, як і модерн у свій час, є водночас і породженням, і запереченням попередньої соціально-культурної традиції. Вона акцентує увагу на «помилках» Просвітництва та Нового часу та своїм існуванням частково доповнює, а частково заперечує модерн. Тому, для того, щоб зрозуміти чим є постмодерн в політичному та суспільному житті, потрібно, насамперед, визначити, які модерні ідеї він заперечує, адже його зміст можна зрозуміти лише через порівняння та дихотомію ідей, догм та постулатів.

На місце модерним уявленням прогресу та лінійного розвитку світу приходить розуміння світу як багатоваріантного фрагментарного утворення. Нелінійний характер соціокультурної динаміки, своєю чергою, негативно впливає на стабільність та рівновагу соціальної та політичної систем, адаптація якої в нових умовах вимагає значно більшої гнучкості та рефлексивності як від, власне, самої системи, так і від самих акторів. У цьому «впорядкованому хаосі» постмодерну ціннісна та ідеологічна система, що сприяє адаптаційному процесу в межах трикутника індивід-держава-суспільство, порушена та перебуває в стані постійної трансформації. Модерн, із притаманної йому вірою в існування ієрархії культур та прагненням до культурної асиміляції та універсалізації, поступається постмодерній рівноцінності культурних утворень та ідеї культурного плюралізму як основи суспільства. Радикальність та інноваційність постмодерну полягала також у відсутності одного, єдино

правильного нарративу та прагнення до пошуку істини. В межах цього нового світогляду прослідковується відмова пошуку правильності чи хибності якогось знання, вважається, що універсальної, єдиної для всіх істини не існує, існують різні точки зору та трактування, які змінюються залежно від контексту та часового проміжку [41, с. 3-5]. Людина сучасності керується мозаїчною картиною світу, в якій відсутні істина та абсолютне переконання у відповідності наших уявлень та нашого сприйняття об'єктивній реальності, де поняття справжнього і віртуального, справедливого і нечесного, війни і миру стали розмитими та невизначеними.

Такі світоглядна, ціннісна та ідеологічна трансформації спричинили і зміни у політичній сфері. Через таке оновлення основ політичної діяльності, «стара політика» вже не могла повною мірою відповідати вимогам часу, що спричинило необхідність у «новій політиці». При чому, варто зауважити, що термін *«нова політика»* відображає саме якісні зміни, а не хронологічний контекст. Формуючись та розвиваючись навколо питань постматеріального характеру, «нова політика» зосереджується на тому, що стара ігнорувала.

Попри те, що вчені активно починають вживати термін *«нова політика»* у своїх дослідженнях, консенсусу щодо того, що ж саме ми розуміємо під цією категорією, немає. Частина дослідників акцентує увагу на більш широкому залученні населення до громадсько-політичної діяльності через розвиток інформаційно-комунікаційних технологій. Інші вказують на зміщення аксіологічних орієнтирів та вихід на перший план нематеріальних суспільних проблем. Деякі науковці стверджують, що мова йде про зміну в особливостях представництва та партійної конфігурації. Така плутанина у дефініціях зумовлена мінливістю, багаторівневістю та неоднозначністю самого феномену *«нової політики»*. Саме тому, ми вважаємо за необхідне дослідити підходи до визначення цієї категорії та окреслити її основні характеристики.

Вперше це визначення було вжите у контексті аналізу виборів у США В. Мілером та Т. Левітаном у праці *«Лідерство та зміни: Президентські вибори з 1952 по 1976 рік»*. *«Нову політику»* вони трактували як набір *«гасел, символів,*

цінностей, поглядів і поведінкових особливостей», які стосувались *проблемних питань* тогочасного американського суспільства, найбільш гострі з яких були пов'язані з питаннями прав людини, бідністю та війною у В'єтнамі [50, с. 65]. На основі цього дослідники поділили електорат на дві полярні за своїми позиціями групи – «нові ліберали» та «мовчазна меншина».

У європейській науці концепція «нової політики» була представлена К. Гільдебрандтом і Р. Далтоном, які досліджували вибори у Німеччині 1976 р. Дослідники розглядали це явище як доповнення або навіть заміну старої політики. Вони трактували її крізь призму *проблемних та аксіологічних орієнтирів*, демонструючи спорідненість феномену «нової політики» з теорією культурно-ціннісних трансформацій, представлену Р. Інглгартом [31, с. 15]. Згодом у наступній праці Р. Далтон конкретизував попереднє визначення, та робив акцент саме на переході від старої політики «цінностей економічного зростання, безпеки та традиційного способу життя до цінностей» до нової політики, яка ґрунтується на ідеях «індивідуальної свободи, соціальної рівності та підвищення якості життя» [36, с. 81].

У подальших дослідженнях термін «нова політика» пов'язували переважно з *появою нових партій та нових соціальних рухів*. Наприклад, Ф. Мюлер-Ромель вбачає передумови виникнення рухів на підтримку соціалізму, фемінізму та екологізму, які, починаючи з початку 1970-х рр., набули значного поширення, у початку становлення нового виміру політичної системи. Спершу соціальні рухи формувались на основі вимог звільнення населення з-під гніту матеріальних потреб у повоєнні роки та підвищення культурного рівня населення. Пізніше це трансформувалось у заклики до більшої незалежності громадянського суспільства, кращої якості життя, активнішої та ширшої участі суспільства у політичному житті [52, с. 15].

Оскільки «нова політика» в межах політичної системи проявлялась саме через зміщення акцентів на питання свободи індивіда, захисту довілля та підвищення якості життя, то на початкових етапах, якщо звертатись до ліво-правого партійного розподілу, вона асоціювалась з діяльністю політичних сил

лівого спрямування («нових лівих»). Утім, поява нових лівих не могла не викликати реакцію у їхніх ідеологічних опонентів - правих сил. Вони також почали вносити зміни до своєї риторики для отримання електоральної підтримки. Йдеться, насамперед, про французьку ультраправу партію «Національний фронт», яка на парламентських виборах 1986 р. здобула найбільшу за всю свою історію кількість депутатських мандатів - аж 35. «Нові праві» винесли на порядок денний такі питання, як необхідність повернення до традиційних цінностей, антиіммігрантська політика, необхідність збереження та культивування національної ідентичності та культури (згодом це трансформувалось у антимультикультуралістський рух), посилення ролі держави у питаннях забезпечення законності та порядку та ін [26, с. 47].

Таким чином, на початку 1980-х рр. сформувались два полюси виміру нової політики – новий лівий та новий правий. Причиною того стала поява правих опозицій та зростання рівня їхньої електоральної підтримки. Виникнення таких полярних поглядів поклало початок дискусії про зміну особливостей розподілу на лівих і правих та релевантності поділів старої політики. У модерній політиці ліво-права конфігурація асоціюється переважно із соціально-економічною сферою. Політика «лівих» партій означала підтримку соціальних програм, інтересів робітничого класу та утворення профспілок. «Праві» ж ототожнювались з обмеженими урядовими повноваженнями, середнім класом та значним впливом бізнесу. Проте такі критерії ліво-правого розподілу почали втрачати свою релевантність в тогочасних умовах.

Відтак, у «новій політиці» ці точки поділу дещо трансформувались. Це знайшло відображення у програмних документах «нових партій», адже здебільшого нові напруження, проблеми, прагнення виносяться на загальнонаціональну політичну сцену з допомогою нових партій і структур [33, с. 187]. Детальніше програми та погляди «нових лівих» та «нових правих», а також особливості ліво-правого розподілу ми розглянемо у наступних розділах. Зазначимо лише те, що однією із яскравих особливостей «нової політики» є поява «ліній розмежування», пов'язаних лише із одним *окремим* аспектом

суспільного життя (саме тому дослідники часто називають їх поділами «однієї проблеми»). З одного боку, це проблеми, зокрема, роззброєння, захисту природи, жінок, національних і сексуальних меншин, збільшення безпосередньої участі в політиці звичайних людей; з іншого – протидія глобалізації, євроінтеграції та міграційним процесам, збереження національної ідентичності та повернення до традиційних цінностей [26, с. 102-103].

Через таку плюралізацію ціннісних орієнтацій та розширення їх спектру загалом, значно збільшується і кількість політичних партій. На думку С. Ліпсета це призводить до того, що: «через перехресний тиск не схожих між собою позицій...зменшується значимість вірності партіям, що раніше впливала із структурних джерел соціополітичних поділів індустріального суспільства» [56, с. 176-177]. Як наслідок, інституційною формою вияву постматеріальних цінностей, ідей та інтересів стали *нові* політичні партії та рухи, які репрезентували молекулярні та партикулярні ідеології, тобто здебільшого концентрувались на одній проблемі [27, с. 251]. Яскравим прикладом є антимигранські рухи або партії зелених.

Як ми бачимо, «нова політика» має низку характерних рис, які і допомагають дистанціювати її від традиційного політичного виміру. Саме тому, виокремлюючи цей термін, частина дослідників визначала поняття «нової політики» через основні ознаки, які їй притаманні. Наприклад, Т. Погунтке виокремив такі характеристики:

- особливого значення набувають такі політичні питання, як от захист навколишнього середовища, права людини, роззброєння, проблеми третього світу та самореалізація, наслідком цього є і зміни політичного порядку денного;
- неконвенційні типи політичної участі, як от бойкоти, демонстрації, блокади, захоплення будинків і будівельних ділянок і тд., стають більш поширеними та набувають все більшої легітимності;

- прихильниками «нової політики» є особливі соціальні групи: здебільшого це молоді люди з вищою освітою; так званий новий середній клас, який далекий від виробничих процесів [26, с. 121-123]

Німецький дослідник К. Бейкер схожим чином трактує «нову політику». Дослідник говорить, що вона, формуючись та розвиваючись навколо питань постматеріального характеру, зосереджується на: «питаннях забруднення навколишнього середовища, небезпеки ядерної енергетики, рівності жінок та прав людини, необхідності мирного міжнародного співіснування та допомоги третьому світові... Наголошує на важливості відкритого доступу до політичних засобів та ресурсів. Свобода слова для меншин, доступ до механізму прийняття рішень у державі та можливість брати участь у політиці ... стають не лише необхідними інструментами нової політики, але й її ціллю» [30, с. 141].

«Нова політика» характеризується і низкою інших *особливостей*. Наприклад, значно зростає увага до значення культурного та політичного плюралізму, як наслідок поява значної кількості політичних субкультур, мезо- та мікро-культур. Має місце також і диверсифікація політичних цінностей та підвищення ролі особистісних якостей та характеристик у політиці. Важливим стало питання ідентичності в політиці загалом та в політичному управлінні зокрема. Збільшилось значення горизонтальних взаємодій як на рівні громадянського суспільства, так і на місцевих ланках державного управління, що, своєю чергою, спричинило зростання ролі низових демократичних структур та процесів самоуправління та самоорганізації населення. Тобто «нова політика» зосереджує увагу на тому, що стара ігнорувала [53, с. 77-78].

Аналізуючи усе зазначене вище, ми можемо умовно поділити підходи до визначення на такі *категорії*: 1) трактування через акцент на зміні проблематики; 2) через трансформацію аксіологічних орієнтирів; 3) через появу якісно нових інститутів представництва; 4) через відповідність низці ознак, що об'єднують усі зазначені вище підходи;

Попри те, що існує значна кількість підходів до визначення терміну «нова політика» їх усі можна розмістити на теоретичній палітрі між

максималістською та мінімалістською дефініцією. Ми у своїй роботі звертатимемось до найбільш спрощеного трактування К. Гільдебрандта та Р. Далтона, що визначають виміри старої та нової політики з точки зору *проблемних орієнтацій чи політичних позицій*. Трактування крізь призму аксіологічних орієнтирів, чи з точки зору партій та рухів має місце бути. Утім, на нашу думку, ціннісні зміни, інституційні особливості партійно-ідеологічної діяльності та ін. радше є окремими ознаками її вияву та лежать в основі конкретних позицій політичних акторів, аніж відображають зміст поняття. Тому, ми схилиємось до того, щоб дистанціювати ці процеси від питання визначення вимірів «нової політики».

Через таку складну структуру оновленої проблематики та трансформацій ціннісних орієнтацій, спричинених виходом на політичну арену, і постматеріальних цінностей, політичні погляди населення та партійні програми немов існують у декількох площинах, що значно ускладнює процес формування комунікації між партіями та потенційним електоратом. Саме тому, у наступних розділах нашої роботи ми розглянемо питання інституційних та ціннісно-ідейних трансформацій, які були причинами та наслідками виникнення «нової політики», більш детально дослідимо питання оновленого підходу до ліво-правого розмежування, а також проаналізуємо, як це вплинуло на сучасний політичний процес в цілому.

Важливо враховувати також і те, що перераховані вище процеси характерні здебільшого розвиненим індустріальним суспільствам, як от країни Західної Європи. Більше того, переважна кількість досліджень цих трансформацій та виокремлення основних тенденцій переходу до постмодерну та становлення «нової політики» виходять з положень, сформульованих на основі унікального досвіду цього регіону. Держави ж Центральної та Східної Європи стали на цю стежку після розпаду країн соцтабору, а отже і трансформації в них відбуваються форсовано та радше спричинені зовнішніми обставинами. На відміну від західноєвропейського регіону, зміни в якому були спричинені власними економічними і соціально-

культурними передумовами для розвитку індустріального виробництва, в розвиток країн Центральної та Східної Європи обумовлювався впливом ззовні, з боку центрів капіталізму. Саме тому в нашій роботі ми спершу дослідимо особливості соціальних та політичних трансформацій на прикладі країн Західної Європи, виокремимо основні тенденції та характеристики, а потім екстраполюємо отримані результати дослідження на країни Східної Європи для порівняння та простеження того, яким чином маніфестує себе «нова політика» в умовах зовсім іншого соціально-політичного бекграунду.

Утім, складність такого аналізу полягає в тому, що розуміння Центральної та Східної Європи як історичного регіону формувалось під впливом політичних та ідеологічних чинників та зазнало значної еволюції, внаслідок якої виникло кілька підходів до трактування цього поняття. Згідно з геополітичним підходом, який набув популярності після Другої світової війни і в часи «холодної війни» значне поширення отримав термін «Східна Європа» (на протигагу Західному світові). Основним критерієм для виокремлення цього регіону була наявність в державах устрою, який називали соціалістичним, що відрізняється від західного суспільного ладу [6, с. 335]. Згодом, дослідники почали вживати два терміни: Центрально-Східна Європа (як регіон, що об'єднує країни, розташовані між Німеччиною і Росією та Балтійським і Егейським морями) та більш широке Центральна та Східна Європа (згідно з тезаурусом, що розроблений Відділом публікацій Європейського Союзу - це колишні комуністичні держави Східного блоку та Варшавського договору) [26, с. 62]. Утім з цими визначеннями є досить серйозна плутанина через їхню морфологічну подібність. Існує ще один підхід, на який опирається ООН у своїх програмних документах. Він сформульований Статистичним відділом Секретаріату Організації Об'єднаних Націй у документі «Стандартні коди країн або регіонів для статистичного використання», і згідно з ним виокремлюється географічний регіон «Східна Європа» – саме цей термін ми використовуватимемо в нашій роботі [59].

Отже, трансформація соціального складу населення, його структури і сфери зайнятості та інші якісні зміни в межах усіх сфер життя, що розпочались наприкінці минулого століття в розвинутих індустріальних країнах, призвели до виникнення феномену «нової політики», як нового виміру політичної системи. До її сутнісних основ належить актуалізація нових проблем у політичному порядку денному, що здебільшого пов'язані з постматеріальними питаннями, як от екологія, права меншин, покращення якості життя, антиглобалізм, євроскептицизм та ін. Тобто, основною метою нової політики є привернення уваги до нових, нехарактерних для попередніх етапів політичного розвитку, соціальних конфліктів.

1.2. «Нова політика» як наслідок світоглядних та аксіологічних трансформацій: особливості виникнення та тенденції розвитку

Як ми вже з'ясували у першому підрозділі нашої роботи, в середині ХХ ст. основні положення модерної політики були поставлені під сумнів постмодерністськими перспективами. Глобальні плани класичних ідеологічних проєктів виявились надмірно глобальними та негнучкими. Ліберальний проєкт забезпечення універсальних прав і свобод для всіх був поставлений під сумнів через діяльність окремих груп, які в боротьбі за власні права, просувають свої інтереси та відстоюють побудову лише власної культури та ідентичності, нівелюючи значення інших суспільних утворень. Марксистський проєкт всесвітньої революції був замінений на більш локальну боротьбу та сконцентрувався на більш скромних реформістських цілях.

Такий ідейний занепад та світоглядна криза мали значний вплив на індивідів та специфіку їхнього мислення. Зміна цінностей, вибух нігілізму, та хаос, який породив постмодерн, не могли не відобразитись на світогляді суспільства та його фундаментальних цінностях.

Намагаючись осмислити глобальні світоглядні та соціально-політичні зміни, що відбулись у повоєнний період та тривають і досі, вчені пропонували

різні підходи до визначення джерел цієї нової політичної кон'юнктури з позицій різних теоретичних підходів.

Теорії «нового класу» вбачають передумови трансформацій у зміні *соціальної структури населення* постіндустріального суспільства та його роду зайнятості. Досить багато вчених вбачали основу сучасних соціальних рухів в освіченому середньому класі. «Неоконсервативні» культурні критики феномену «нової політики» стверджували, що ці зміни випливають із заміни традиційних цінностей новими гедоністичними, які загрожують стабільності буржуазного капіталізму. Теоретики «нового соціального руху» та постмарксистичні наголошують на занепаді соціалістичних політичних партій та профспілкових організацій, стверджуючи, що основна вісь політичного конфлікту змістилася від тієї, в якій переважає боротьба робочого капіталу, до тієї, де переважають конфлікти між «традиційними» політичними силами праці та капіталу та новими рухами. Неомарксистичні ж стверджують, що нова політична кон'юнктура відображає мінливі потреби та тенденцію до конс'юмеризму, характерну сучасному капіталістичному суспільству [34, с. 544–547].

Усі ці теорії хоч і породжували дискусії і в межах наукової спільноти, і в суспільстві загалом, проте їм часто бракувало емпіричних доказів на підтримку ключових тверджень.

На нашу думку, найбільш повно та об'єктивно джерела виникнення та особливості світоглядної трансформації суспільства і, як наслідок, становлення «*нової політики*», можна пояснити крізь призму теорії Р. Інглгарта, який досліджує *ціннісну революцію* у розвиненому індустріальному суспільстві та говорить про так звану «Тиху революцію». Його висновки ґрунтувались на серії транснаціональних опитувань, що проводились у десятках країнах по всьому світу щороку, починаючи з 1973 р. [44, с. 1001]. Саме на основі цих емпіричних даних, які збирались та аналізувались не один рік, Р. Інглгарт створив одну з найбільш повних теорій для розуміння сучасної моделі політичних змін.

Дослідник у своїх працях керується такою тезою: «Розвиток пов'язаний з синдромом передбачуваних змін від абсолютних соціальних норм до більш

раціональних, толерантних, довірливих та постмодерних цінностей» [41, с. 4]. Він виділяє два основні параметри міжкультурної варіації: традиційні/світсько-раціональні цінності і цінності виживання/самовираження.

Параметр *виживання/самовираження* стосується аспектів, що характеризують постіндустріальне суспільство. Один з центральних компонентів стосується поляризації між *матеріальними* і *постматеріальними* цінностями, саме тому ми здебільшого звертатимемось до цього виміру теорії в нашому дослідженні.

За Р. Інглгартом, ціннісно-культурна трансформація відбувається у провідних індустріальних суспільствах; вона починається від покоління, що виросло за умов, в яких питання виживання не стоїть настільки гостро, як раніше. Поява такого покоління була зумовлена тим, що у повоєнний період уряди усіх країн були сконцентровані на подоланні проблем, пов'язаних із *економічним зростанням, стабільністю та безпекою*. Консолідовані зусилля усіх політичних акторів дозволили урегулювати ці аспекти. Як наслідок, із зникненням цих конфліктів із поля зору, а також завдяки економічному зростанню та щедрим системам соціального забезпечення, після Другої світової війни громадяни розвинених індустріальних товариств почали сприймати стан безпеки та стабільності як належне. Це спровокувало трансформацію основних політичних та соціальних конфліктів і, як наслідок, фокус уваги змістився на інші, постматеріальні, цінності, які підкреслюють важливість індивідуальності, самовираження та екологічної стабільності [42, с. 22].

При чому, як зазначає дослідник: «високий рівень умов життя – результат тенденцій, що виникли відносно недавно: поки-що це прослідковується лише у постіндустріальних суспільствах. У деяких державах, що розвиваються, ці прояви лише починають з'являтися за умови наявності стабільного економічного зростання» [41, с. 14].

Суспільства, у яких превають *матеріальні* цінності (тобто цінності виживання) «демонструють відносно низький рівень суб'єктивного добробуту, низький рівень здоров'я, низький рівень міжособистісної довіри, вони є

відносно нетолерантними щодо груп поза суспільством, слабо підтримують гендерну рівність, наголошують на матеріалістичних цінностях, мають відносно високий рівень віри в науку та технології, проявляють відносно низьку активність щодо захисту довкілля та є відносно прихильними до авторитарного управління». У той час як, держави, громадяни яких акцентують увагу здебільшого на *постматеріальній* проблематиці, «мають схильність проявляти протилежні преференції у цих питаннях» [41, с. 27].

Серед основних змін, причинами яких є актуалізація постматеріальних цінностей, особливо помітним, за Р. Інглгартом, є спад політичного конфлікту, що базується на традиційних розколах лівих-правих та соціальних класів; підйом нових соціальних рухів та зелених політичних партій, зростання уваги до питань індивідуальної автономії та способу життя, вразливість держав загального добробуту [43. с. 12].

Усе це, на думку дослідника, лежить в основі зміни політичного процесу і виникнення феномену «*нової політики*». Він стверджує, що, переважно, саме «постматеріальні цінності лежать в основі багатьох нових соціальних рухів, адже постматеріалісти підкреслюють принципово інші ціннісні пріоритети від тих, які домінували в індустріальному суспільстві протягом багатьох десятиліть» [43, с. 373]. Громадяни, основою світогляду яких є цінності *самовираження*, беруть більш активну участь у різного роду неінституційних рухів та протестів. Окрім того, навіть криза держав загального добробуту та підвищення недовіри громадян до своїх національних урядів, характерні «*новій політиці*», є відображенням постматеріальних настроїв [43, с. 351].

Якщо тезу Р. Інглгарта щодо вищої політичної активності громадян та зміни її форми заперечити складно, то думка про «*спад політичного конфлікту*, що базується на традиційних розколах лівих-правих та соціальних класів» є досить контроверсійною.

«*Стара політика*», підґрунтям якої була низка гострих конфліктів інтересів, будувалась саме на ідеологічних засадах, а приналежність партії до певного полюса на ідеологічному спектрі дозволяла визначити, чиї інтереси

саме вона представлятиме та яку державну політику буде вести. Натомість, визначальною детермінантою «нової політики» став прагматизм та реакція на соціальні запити населення, а не сукупність ідеологічних догм. То чи означає це, що відбувається відхід значення ідеології та зниження рівня політичного протистояння, а з ними і зникнення розподу на лівих і правих, лібералів і консерватів і тд?

Частина дослідників активно розвивали теорію *кінця ідеології* в межах наукового дискурсу. Наприклад, Д. Белл, зосереджує увагу на прогресі у соціально-економічній сфері, характерному середині ХХ ст., а також на трансформації структури зайнятості та покращення умов життя. І на основі цього будує прогноз, що результатом усіх цих якісних змін має стати виникнення *постіндустріального* суспільства, у якому не буде місця ідеологічній боротьбі. Розвиток держави загального добробуту, розширення зайнятості індивідів у сфері обслуговування замість притаманної раніше зайнятості у аграрній та промислових видах діяльності, збільшення географічної та соціальної мобільності сприяли розмиванню традиційних ідеологічних поділів. «Вік достатку», що, за його словами був характерний для тогочасного етапу розвитку, повинен зменшити увагу до економічних суперечок минулого та призвести до нового періоду політичного консенсусу [32, с. 3-8].

Прихильники теорії «кінця ідеології» були переконані, що, оскільки суспільна згода щодо принципів управління та організації економічного життя була досягнута, то потреби в ідеології як ціннісному регуляторі діяльності людей більше немає. Через домінування однієї ідеологічної доктрини, політика перетворюється на простий технічний інструмент прийняття рішень. Звідси, на місце ідеологічного управління, на їхню думку, має прийти технократичне та незаангажоване. Утім, досить швидко виявилось, що ідеологічний консенсус, про який говорили мислителі в контексті теорії деідеологізації, був не довготривалим і не таким стабільним, як здавалось на перший погляд. Тому

більшість теоретиків або відмовились від своїх слів про настання кінця ідеології, або дещо модифікували та деталізували свої концепції.

Те, що було названо «кінцем ідеології» фактично було лише *зміною* культурно-ціннісних пріоритетів та форми існування ідеологічного протистояння в межах «нової політики». Особливості розподілу на лівих і правих також змінюється разом із ціннісними орієнтирами, хоча все одно залишається релевантними - трансформується форма, але не зміст. На політичну арену виходять також і постматеріальні цінності, не пов'язані з традиційними соціально-економічними (матеріальними) відносинами між людьми, (з одного боку, це проблеми, зокрема, роззброєння, захисту природи, жінок, національних і сексуальних меншин, збільшення безпосередньої участі в політиці звичайних людей; з іншого – протидія глобалізації, євроінтеграції та міграційним процесам, збереження національної ідентичності та повернення до традиційних цінностей) [26, с. 102-103].

Попри те, що теорія Р. Інглгарта ґрунтується на бінарній опозиції *матеріальний/постматеріальний* і він пов'язує їх зі «старою» та «ною політикою» відповідно, процеси, за допомогою яких «нові» культурні пріоритети чи політичні цілі часто можуть бути інтегровані у вже наявні політичні установки та орієнтації, відбуваються паралельно із політичною діяльністю на основі *матеріальних* цінностей. Тобто, цінності виживання (матеріальні) та цінності самовираження (постматеріальні), не є взаємозаперечними, радше доповнюють один одного. Проте один із аксіологічних кластерів є домінуючим, а який саме – залежить від економічного розвитку держави [43, с. 3].

Фактично, сучасна вісь політичної боротьби – це два *взаємопов'язані* виміри: традиційний уклад «ліві-праві», який спирається на притаманні модерну соціально-економічні лінії поділу, та новий конфлікт між традиційними та інноваційними суспільними цінностями. Тож ідеологія не тільки не застаріла, а й оновила за рахунок нових питань постматеріального характеру [26, с. 103].

Вчений М. Фріден говорить про те, що: «Старі форми ідеології аж ніяк не витісняються іншими формами послань, тому що питання справедливості, свободи, прав, політичних зобов'язань, суверенітету в доступному для огляду майбутньому, як і раніше, залишаються в центрі політичних суперечок. Нове не виключає старого, а значить, століття ідеологій триває і буде тривати» [25, с. 171]. До того ж, як зазначає М. Селлінджер, ідейним орієнтирам в постіндустріальному суспільстві характерна «асиметричність»: одні й ті самі ідеї і засади можуть, наприклад, входити до складу різних ідеологій, висуватися різними політичними силами і обслуговувати їхні інтереси, виконуючи різноманітні соціальні функції [10, с. 24].

Через складну структуру ціннісних та ідеологічних орієнтацій, спричинену виходом на політичну арену і постматеріальних цінностей, партійні програми немов існують у *декількох площинах*, що значно ускладнює процес їхнього аналізу. Сьогодні доречним є говорити саме про процеси, за яких більш обмежені і локальні ідеології створюють власні форми політичного дискурсу і визначають нові пріоритети політичної діяльності.

Отже, теорія Р. Інглгарта про трансформацію ціннісних орієнтирів у постмодерних суспільствах та їх розподіл на матеріальні та постматеріальні дає основи для розуміння специфіки аксіологічного аспекту «нової політики». Виникнення кластеру постматеріальних цінностей, про яку говорив дослідник, та їх актуалізація в межах політичного поля призвело до трансформації традиційного ліво-правого розподілу, та доповнення класичних матеріальних конфліктів, оновленими, тими які базуються на цінностях самоактуалізації. Такий плюралізм ідей, їх асиметричність та непостійність і є однією із ознак «нової політики».

РОЗДІЛ II. ІНСТИТУЦІЙНИЙ ВИМІР «НОВОЇ ПОЛІТИКИ» В КРАЇНАХ ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ

2.1. Соціополітичні поділи, їх трансформація та вплив на політичний процес

Перехід від індустріального суспільства до постіндустріального характеризується низкою глобальних змін соціальної структури (як от переміщенням основної частини робочої сили з промислового сектора в сферу послуг, поширенням кваліфікованої праці, перетіканням значної частини населення з міст у передмістя), швидким науковим і технологічним прогресом, зміною ціннісних орієнтирів населення, трансформацій форми політичної участі і тд.

Наслідком цього є ускладнення та модернізація і політичної сфери також. Крім ослаблення традиційних партійно-ідеологічних ідентифікацій, поява постіндустріального ціннісного виміру мала також і інші політичні наслідки. Зміни політичного поля та конфігурації його основних акторів, своєю чергою, безпосередньо впливають на процес трансформації партійних систем та політичних партій зокрема.

Як зауважує Й. ван Горп, у дослідженнях, присвячених функціонуванню політичних партій, науковці часто зосереджують свою увагу на двох аспектах: на формуванні «акцентів» та «відповідності». Перший із них розглядає, яким чином актори-конкуренти зосереджують свою увагу на різних повідомленнях та аргументах під час політичних дебатів, а другий – акцентується на способі, у який одна і та ж сама проблема розглядається крізь призму різних наслідків. Ці дві складових і є основою побудови партійної комунікації. Те, що дослідники називають «формуванням акцентів», в межах дискурсивного інституціоналізму є *комунікативним дискурсом*. Досягнення згоди щодо того, які ідеї доносити до публіки, тобто «формування відповідності», можна також назвати *координаційним дискурсом* [38, с. 20].

Для учасників політичного процесу інститути, зокрема і політичні партії, є водночас структурами, які обмежують їхню діяльність, та конструктами, які вони ж утворюють та змінюють. Політичні партії, відповідно до дискурсивного інституціоналізму, є одним із елементів соціальної реальності, що бере участь у формуванні ідей та їх ретрансляції (Рис. 1).

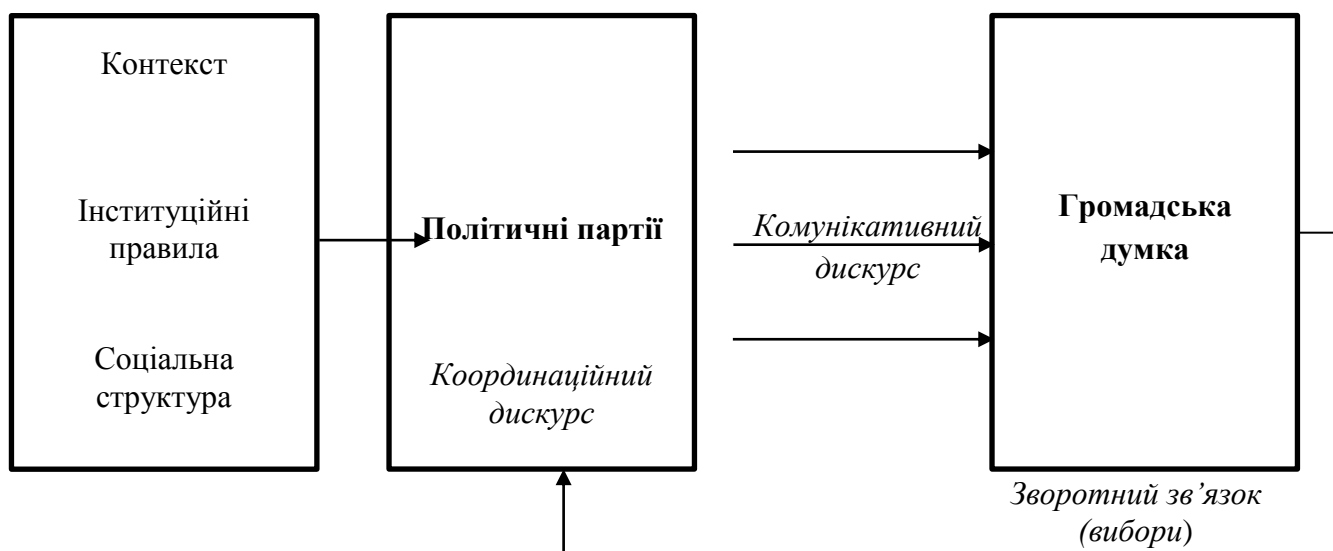

Рис.1. Партійна комунікація [38, с. 20].

Таким чином, партії транслують у сферу громадянського суспільства певні ідеї, тобто свої погляди на вирішення актуальних соціально-політичних питань. Окремі індивіди, порівнюючи ці партійні меседжі із власною позицією, обирають, яка із партій їм є найближчою за поглядами. При чому, люди об'єднуються також у «групки за інтересами», тобто інтегруються у певні соціальні утворення. Ці формування і є електоральним майданчиком для політичних партій. Наскільки прийнятними є конкретні ідеї для суспільства показує виборчий процес, популярність партії та її підтримка населенням. Якісно продуманий меседж допомагає політичним партіям отримати владу, а разом і з тим, і можливість реалізовувати на практиці власні погляди щодо державної політики, розвитку соціально-економічної та політичної сфер, а також поширювати ці ідеї на значно більшу кількість населення. При цьому, їм важливо підтримувати рівень своєї підтримки, а отже, вони мають реагувати на соціальні запити населення, особливо їхнього електорату. За таких умов і під

впливом зовнішнього середовища ідеї можуть дещо видозмінюватись. Саме таким чином і відбувається «кругообіг» ідей та поглядів в межах політичної сфери, а отже саме таким чином відбувається актуалізація оновленої проблематики та політизація соціально-економічних питань, які потім знаходять своє *інституційне* втілення саме в діяльності політичних партій.

Саме тому, разом із соціальними та культурними змінами відбувається і поява оновлених ідеологічних конфліктів, як наслідок – нових партій і рухів, а отже і зміщення ліній партійної конкуренції та особливостей партійних систем.

Як ми вже з'ясували, конфігурація партійних систем та її основні ознаки формуються на ґрунті актуальних для населення *соціальних конфліктів*. Зміна соціальної структури спричиняє і появу нових груп інтересів, а разом із тим і утвердження *соціополітичних поділів*. Політичні партії та рухи мають вирішальну роль у стабілізації та інституціоналізації моделей такої конкуренції.

При тому, варто мати на увазі, що хоч соціальних поділів у модерному суспільстві в країнах Західної Європи було не мало, не кожен соціокультурний поділ трансформується у *соціополітичний*. Для актуалізації ідейного протистояння в межах політичного процесу та внесення його до порядку денного, необхідна наявність інституту, що акцентував би увагу на певній соціальній проблемі, для її перетворення на політичну.

Саме інституціоналізація *соціокультурних* поділів призводить до утвердження нових суспільно-економічних взаємовідносин, появи нових політичних інститутів та перетворення їх на *соціополітичні*. С. Бартоліні та П. Мейр, наприклад, виділяють три основних складових характеристики, поєднання яких і зумовлює виникнення соціополітичного поділу:

1. соціально-структурний – конфлікт інтересів або його потенційна можливість між великими соціальними групами;
2. психологічний – ідентифікація індивіда з групою та усвідомлення окремих групових ідентичностей, ідеологічних цінностей та інтересів серед членів групи;

3. організаційна – мобілізація цих груп, формування лояльності до певної політичних сил, які потім структурують та інституціоналізують політичні конфлікти, що виникають між групами [31, с. 215].

Досліджуючи формування європейської партійної системи у вимірі традиційної «старої» політики, дослідники С. Ліпсет та С. Роқан, виокремлювали чотири класичні «лінії поділу», характерних для модерного суспільства та чинники, якими вони були спричинені (табл. 1). Підставою формування цих поділів були дві основні революції – національна та промислова. Як зазначають у своїй праці С. Ліпсет та С. Роқан: «наслідком національної революції стали: 1) конфлікт між культурою центру, де активно відбувались процеси побудови національної держави та культурою провінцій (периферії), де набували інтенсивного розвитку етнічні, лінгвістичні та релігійні особливості; 2) конфлікт між централізованою державою-нацією та закріпленими роками привілеями Церкви. Дві інших лінії поділу були спричинені індустріальною революцією: 1) конфлікт між інтересами великих землевпорядників та новим класом промисловців; 2) конфлікт між власниками та роботодавцями, з одного боку, та робочими та підлеглими – з іншого» [8, с. 210].

Соціальний розкол	Революції, що здійснюють розкол	Проблеми, які лежать в основі розколу та вирішуються під час революції
<i>Центр-периферія</i>	Реформації і Контрреформації у Європі XVI-XVII ст.	Релігія. Національна мова або латинь
<i>Держава-церква</i>	Національна революція. Введення загальної освіти (1789 р.)	Влада держави або церкви
<i>Місто-село</i>	Промислова революція XIX ст.	Тарифи на с/г продукцію; контроль над промисловими підприємствами або свобода їх дій
<i>Власники-робітники</i>	Революція 1917 р. в Росії	Інтернаціональний революційний дух

Таблиця 1. «Лінії поділу» старої політики [8, с. 228]

Наголос на постматеріальні цінності зумовив потребу в ревізії теорії соціальних розмежувань Ліпсета–Рокана. Ефект «замороження», який був характерний європейській партійній системі із початку ХХ ст. до 1960-х років почав зникати. Він був спричинений усталенням та інституціоналізацією чітких соціополітичних поділів, характерних для модерного суспільства (див. Табл. 1). У політичній науці розпочалась дискусія про *нові соціополітичні поділи*: чи існують вони взагалі і, якщо так, то на основі який *«ліній розмежування»* виникають; чи зникають натомість старі поділи чи лише оновлюються; яким чином в межах політичного поля можуть взаємодіяти старі традиційні та нові постматеріальні розмежування?, – відповіді на всі ці питання і намагались знайти дослідники.

Ми вважаємо, що наразі можна говорити про появу нового виміру політичного конфлікту, що з однієї сторони реструктурує старі поділи, а з іншої - охоплює і нові основи політичної конкуренції. Якщо повернутись до теорії Р. Інглгарта, то поява у політичному та суспільному дискурсі постматеріальних цінностей далеко не означає *зникнення* матеріальних. Зміна поколінь відбувається дуже повільно, тому процес включає багато десятиліть двовимірного політичного конфлікту, при якому і матеріальні, і постматеріальні цінності мають своє місце та відіграють важливу роль [41, с. 2].

Зі зменшенням значення соціально-економічного, територіального та релігійного поділів, на політичну арену почали виходити оновлені *соціокультурні поділи «нової політики»*. Нові політичні партії та соціальні рухи здебільшого концентруються на питаннях ядерного роззброєння, протесту проти війни, охорони навколишнього середовища, захист та розширення прав жінок та національних меншин, розширення загальної участі у політиці тощо. [21, с. 167].

Інституційною формою вияву постматеріальних цінностей, ідей та інтересів стали нові політичні партії та рухи, які концентруються здебільшого на *одній проблемі* [27, с. 251]. Як зазначає А. Романюк однією з особливостей

нових рухів стало також те, що вони не адресували свої вимоги до певної однієї, або декількох суспільних груп, відповідно до формату домінуючої в європейських країнах пропорційної виборчої системи. Всупереч попередній політичній традиції вони звертаються до суспільства, незалежно від професійних, етномовних, релігійних, територіальних та вікових характеристик громадян [21, с. 167].

Яскравим прикладом *соціокультурних* поділів нової політики є антимігранські, феміністичні, антиглобалістські рухи, екологізм та ін. А. Лейпхарт також пропонує додати до традиційних ліній розмежування ще і питання взаємодії внутрішньої та зовнішньої політики, критерій підтримки наявного демократичного режиму та такі фактори, що пов'язані із постматеріальними цінностями, наприклад, партисипація чи екологізм.

Окрім того, при визначенні політичних конфліктів «нової політики» варто враховувати також і формування поділу на основі ставлення до *глобалізації*. Наприклад, Г. Крізі говорить про те що цей процес породжує конфлікт між переможцями глобалізації (соціальними групами, які отримують вигоду від економічної інтеграції та приймають її) та переможеними (тими групами, які мало отримують від глобалізації, та страждають від нових економічних ризиків, які вона за собою тягне). Соціальні групи, які можна віднести до переможців і переможених він визначає досить розмито, утім на практиці переможцями є ті, хто володіє широким набором знань та навичок та гнучкістю, а до переможених відносять тих, хто має вузьку спеціалізацію або зовсім не має кваліфікації («працівники традиційно захищених секторів») та громадян, які «твердо ідентифікують себе зі своєю національною спільнотою» [37, с. 922]. Хоча цей розкол є транснаціональним, особливості його вираження можна зрозуміти в межах партійної системи та політичної культури кожного окремого національного контексту.

Процеси глобалізації та європейської інтеграції також мають значний вплив на системи ідей, якими керуються політичні актори у своїй діяльності. Найбільш гострі протиріччя на політичній арені наразі пролягають не лише у

сфері внутрішньої політики, що було характерним для національних держав модерної політики. Натомість, у постмодерній – *міжнародна політика* отримує значний вплив та може бути важливим фактором, що визначає сценарій міжпартійної боротьби в кожній країні. На думку ірландського політолога П. Мейра, це може бути пов'язано із делегуванням частини повноважень від суверенних європейських держав Євросоюзу. Тобто відбувається часткова втрата партіями однієї із своїх головних функцій – представництва інтересів виборців у виконавчій владі та безпосередньої участі в балансі стримувань і противаг, оскільки виконавчі органи ЄС формуються не через прямі вибори [45, С. 24-26]. Оскільки за умов сучасної інституційної системи та процесів прийняття політичних рішень в ЄС, де спершу проводяться переговори між уповноваженими представниками владної еліти від кожної з країн, які радяться всім складом, після чого презентують консолідовану позицію, ухвалену більшістю, то громадянам вплинути на загальний курс складно. Таким чином, опозиція «всередині» ЄС є малоімовірною, а то і неможливою. В такому випадку на національному рівні неминуча опозиція проти ЄС, тобто проти політики національних урядів, що беруть участь у виробленні курсу ЄС.

Як наслідок, оскільки в більшості випадків і правий, і лівий центри політичного спектру стоять на проєвропейських позиціях, то ідеї проти інтегративного курсу ЄС або всього того, що з ним асоціюється проголошуються «новими», зазвичай популістськими партіями. Якщо повернутися до теорії соціополітичних поділів С. Ліпсета і С. Рокана, то можна виявити новий вимір розмежування «центр – периферія», де «центром» виступає брюссельська бюрократія, а «периферією» - національні держави. Конфлікти в межах такого розмежування можуть виникати з питань розподілу ресурсів, зовнішньополітичного курсу та ідеологічних цінностей [1, с. 136].

Проте, варто враховувати, що через таку плюралізацію ціннісних орієнтацій та розширення їх спектру загалом, значно збільшується і кількість партій. На думку С. Ліпсета це призводить до того, що: «через перехресний тиск не схожих між собою позицій... зменшується значимість вірності партіям,

що раніше випливала із структурних джерел соціополітичних поділів індустріального суспільства» [56, с. 176-177]. Через такі складні ідейні структури, спричинені виходом на політичну арену постматеріальних цінностей, партійні програми немов існують у декількох площинах, що значно ускладнює процес формування комунікації між партіями та потенційним електоратом. Звідси, виникає проблема і в побудові взаємозв'язку між партією та електоратом, а отже у становленні соціополітичного поділу. Більше того, інститутом, через який громадяни могли впливати на вироблення нових ідей в межах політичної сфери, у модерну епоху були здебільшого лише політичні партії. На сучасну політичну арену вийшли також і громадські організації, рухи та спілки. Хоча, при цьому, політичні партії наразі також не втрачають своїх позицій у суспільстві. Через збільшення ролі прямого волевиявлення громадян (референдум, громадські збори, петиції тощо) та посилення децентралізації, вплив громадян на процес вироблення ідеології значно поширився, але зв'язки і із партіями значно послабились.

Якщо ж взяти до уваги, що для утворення соціополітичного поділу мають справджуватись як мінімум дві основні умови: а) повинен існувати стійкий зв'язок між групою та політичною партією (або іншим політичним інститутом), що виражатиме інтереси даної групи; б) соціополітичний поділ повинен бути тривалим у часі (зв'язок між групою і партією повинен прослідковуватися як мінімум протягом двох парламентських термінів) [21, с. 80], то про існування соціополітичних поділів в межах нової політики поки говорити зарано.

Винятками можуть бути партії зелених та організації, що дотримуються антимігрантських поглядів.

Питання екології в Західній Європі особливо гостро постало ще у 60-х – 70-х ХХ ст., коли почали виникати рухи на підтримку та захист навколишнього середовища. Власне саме ці рухи, що виступали за захист довкілля, і стали одними із перших представників нового постматеріального виміру політичної діяльності. Трохи згодом на їх основі були утворені політичні партії. Першою була створена у 1973 р. в Сполученому Королівстві

партія «PEOPLE» (згодом була перейменована в Екологічну партію, а зараз її назва Зелена партія Англії та Уельсу). За нею у 1974 р. виникла партія «Зелені» і в Франції. А станом на кінець 70-х - початок 80-х рр. партії зелених були утворені у всіх країнах Західної Європи. Попри те, що ці партії країнах Європи належать до категорії малих партій, вони навіть беруть участь у формуванні урядів і мають значну електоральну підтримку серед населення.

Посилення позицій лівих (до яких і належать партії зелених) спричинило виникнення і нових правих партій (зокрема антимигрантського та антиглобалістського напрямків), як реакції на такі трансформації. Фактично, початок 90-их років став рубіжним у розвитку еміграційно-імміграційних процесів. Саме тоді в'їзд до країн, які ми розглядаємо, став перевищувати виїзд з цих країн [21, с. 118]. Подальше зростання кількості мігрантів, які не асимілювались та не переймали європейську культуру, а радше намагались (і намагаються) зберегти власну культурну та етнічну самобутність, актуалізувало питання націоналізму та антимультікультуралізму. Це призвело до актуалізації соціокультурного конфлікту між мігрантами та окремими групами серед «корінного» населення цих країн. Станом на сьогодні, проблема імміграції є досить контроверсійним питанням та викликає активні суспільні дискусії навколо себе, тому і не дивно, що навколо цього соціального конфлікту почали утворюватись політичні партії та рухи. Дослідники В.Бруг, М.Фенума та Ж.Тіле, аналізуючи проблему зростання частки іммігрантів у європейських державах на підставі результатів виборів до Європарламенту, дійшли висновку, що крайні праві партії антимиграційного спрямування зібрали основну частку протестних голосів у європейських державах. Вони доводять, що голосування за антиімміграційні гасла та вимоги вмотивовувались ідеологічними та прагматичними вподобаннями виборців. На їхню думку, проблема іммігрантів може стати новою лінією поділу політичної сцени багатьох європейських країн [21, с. 124].

Ультраправі популістські партії, які, паразитуючи на антимигрантських настроях населення, використовують їх як політичні гасла, все активніше

беруть участь в сучасному політичному процесі. Наприклад, австрійська крайня права партія Свободи Й. Гайдера (в коаліції з консерваторами) здобула 52 мандати (26,9 % голосів виборців). Основною ідеєю їхньої передвиборчої кампанії були якраз такі тези про припинення імміграції. Партія закріпилася на політичній сцені країни, отримавши у 2002 р. – 10,01 %, у 2006р. – 11,04 %. Схожа ситуація трапилась і під час виборів до парламенту Швейцарії у 1999 р. - ультраправа Народна партія одержала 43 мандати з 200 (22,5 % голосів). На наступних виборах 2003 р. ця ж партія отримала вже 26,7% голосів. Для інших країн Західної Європи також є характерною значна електоральна підтримка ультраправих антимігрантських партій, як от Партія прогресу в Норвегії, Національний Фронт Ле Пена у Франції або Народна партія в Данії [21, с. 125].

Більше того, із новою хвилею міграції у 2015 році, що призвела до міграційної кризи в країнах ЄС, цей соціально-політичний конфлікт ще більш посилюється. Відповідно, ще більше активізуються крайні політичні сили. Яскравим прикладом є Франція, де права партія Народний фронт отримує значну підтримку кілька електоральних циклів поспіль. Окрім того, праві активно проявляють себе і в Німеччині, Австрії та ін. країнах, та вже дають підґрунтя для тез про піднесення націонал-популізму та загальний регіональний правий розворот Європи, що в майбутньому може навіть стати загрозою для демократичного устрою, що історично склався в регіоні [4]. Окрім того, не можемо не згадати про активізацію питання мігрантів на фоні подій на білоруському кордоні. Безумовно, поки рано судити як це вплине на політичний процес Західної Європи, але очевидно така, вже чергова хвиля міграційної кризи, зіграє хіба на руку електоральній підтримці ультраправих.

Таким чином, ми можемо стверджувати, що в межах західноєвропейського політичного процесу існує *соціополітичний* поділ на підставі міграційних процесів.

Згідно з дослідженнями А. Романюка симетрія західноєвропейського партійного протистояння на платформі «нової політики» виявляється так: Австрія – «Зелена Альтернатива» з боку лівих і правих – партія Свободи;

Бельгія – Ecolo та AGALEV і опозиція Фламандський блок та Народний фронт; Данія – Об'єднаний список «Червонозелені» і Народна партія, яка у 1995 р. вийшла зі складу правонаціоналістичної Партії прогресу; Нідерланди – Зелені ліві та Список Піма Фортейна; Франція – Партія зелених і Національний фронт. Щодо решти країн, то, оскільки в них не існує полярного протистояння нові ліві-нові праві (в інституційному плані партії «нової політики» представлені лише однією стороною), то про існування саме соціополітичних поділів говорити важко [21, с. 175].

Утім, з цього дослідження можна зробити висновок, що в країнах Західної Європи існують соціополітичні поділи нової політики *на основні питання захисту навколишнього середовища та мігрантської політики*. Інші ж конфліктні питання, як от фемінізм, антиглобалізм, євроскептицизм та ін., хоч і є досить актуальними та мають підтримку серед населення, наразі не мають інституційного втілення, а отже і надалі існують як соціокультурні поділи.

Важливим нюансом поділів «нової політики» є і те, що трансформується також і специфіка виникнення соціополітичних поділів «нової політики». Як зазначають Л. Гуге та Г. Маркс, у традиційній політиці партії виникали при вже сформованих розмежуваннях; зрушення в них відбувалися *синхронно* з розширенням виборчого права та соціальної емансипацією нижчих класів, і нові групи активних виборців «вписувалися» у вже сформовану конфігурацію партійних систем, лише поступово змінюючи розклад сил в ній. Саме так відбувався поступовий підйом соціал-демократичних, а часом - і комуністичних партій. В сучасну ж епоху, за умов існування загального виборчого права із мінімально необхідною кількістю виборчих цензів, ті ж виборці – або їх нове покоління – формулюють інший запит, тобто нові партії виникають під утворене розмежування, є похідними від них, а отже розвиваються вони не синхронно, а радше *реакційно* [40, с. 111].

Таким чином, соціально-економічна та ціннісна трансформації спричинили і зміни в межах політичного поля. Соціополітичні поділи «старої» політики були оновлені та доповнені за рахунок актуалізації питань

постматеріального характеру. Інституційною формою вияву постматеріальних цінностей, ідей та інтересів стали нові політичні партії та рухи, які репрезентували молекулярні та партикулярні ідеології, тобто здебільшого концентруються на одній проблемі. Наслідком цих процесів є актуалізація нових соціокультурних та соціополітичних конфліктів. Наразі, ми можемо говорити про існування двох соціополітичних поділів «нової політики» в межах західноєвропейського політичного процесу, а саме на основі ставлення до питань навколишнього середовища та на підставі питання міграції. При цьому деякі поділи «старої» політики теж не втрачають актуальності. Як наслідок, сучасний політичний процес в країнах Західної Європи відбувається в межах двох вимірів - «старого» модерного та «нового» постмодерного.

2.2. Політичні партії «нової політики» у країнах Західної Європи

Хвиля якісних трансформацій в межах соціальної та духовної сфер не могла не мати впливу на політичний процес, а саме на партійну діяльність, електоральну активність та політичну поведінку громадян загалом. З огляду на оновлення ціннісно-нормативних орієнтації суспільного життя та появою нових ліній соціокультурного розмежування виникає потреба у їх інституційному представництві.

«Старі» політичні партії, хоч і намагались адаптуватись до сучасних реалій, вносячи зміни до партійних програм та оновлюючи передвиборчі гасла, не змогли зробити це через втрати значної частини свого електорату та партійного активу. Це стає причиною виникнення «нових партій», які як основу своєї політичної доктрини обирають постмодерні цінності та зважають на нові культурні поділи та оновлені ідеї, що панують серед населення. Оскільки партії транслюють інтереси окремих суспільних груп у сферу політичних рішень, сподіваючись отримати електоральну підтримку цих самих груп населення, то такі трансформації мають значних вплив і на партійну систему і конфігурацію

сил в цілому. Звідси, із появою «нового» політичного виміру змінюється і партійний склад.

Особливості розподілу на «лівих» і «правих» також змінюються разом із ціннісними орієнтирами, хоча вже залишаються релевантною. У модерній політиці ліво-права конфігурація асоціюється винятково із соціально-економічною сферою. Політика «лівих» партій означає підтримку соціальних програм, інтересів робітничого класу та утворення профспілок. «Праві» ж ототожнюються з обмеженими урядовими повноваженнями, середнім класом та значним впливом бізнесу. Проте такі критерії ліво-правого розподілу стають нерелевантними в нових умовах. На політичну арену виходять також і постматеріальні цінності, не пов'язані з традиційними соціально-економічними (матеріальними) відносинами між людьми, (з одного боку, це проблеми, зокрема, роззброєння, захисту природи, жінок, національних і сексуальних меншин, збільшення безпосередньої участі в політиці звичайних людей; з іншого – протидія глобалізації, євроінтеграції та міграційним процесам, збереження національної ідентичності та повернення до традиційних цінностей) [26, С. 102-103].

Як зазначає М. Селліджер, для функціонування ідеологічних та ціннісних орієнтирів в епоху постмодерну характерна «асиметричність»: одні й ті самі ідеї і засади можуть входити до складу різних ідеологій, висуватися різними політичними силами і обслуговувати їхні інтереси, виконуючи різноманітні соціальні функції. Це твердження також є справедливим щодо сучасних партійних ідеологій. Сучасні партійні ідеології є збірною структурою, в якій поєднано ідеї, норми та цінності, характерні для різних політичних ідеологій [57, с. 76-78]. Проте водночас кожна з партійних ідеологій містить домінанту, у виявленні, реконструкції якої полягає завдання аналітика. Та попри те, що в ідеології кожної з партій можна виявити набір різноспрямованих, а інколи навіть логічно суперечливих, ідей, основними домінантами ідеологічного позиціонування політичних партій залишаються «ліві» і «праві» *ідейні опозиції*.

Із трансформацією класичних ідеологій змінився і принцип ідеологічної ідентифікації межах політичного спектру. Н. Боббіо, наприклад, вказує на те, що в сучасних умовах «ліво-правий» континуум, як інструмент із жорстко заданою системою координат, не може повною мірою відобразити весь спектр партійних доктрин і пов'язаних з ним типів партійної політики. Це, своєю чергою, викликає потребу доповнити двомірне вимірювання континууму новими координатами.

Нові критерії для розмежування додаються до старих, утворюючи різні, а інколи навіть дуже несподівані і зовні суперечливі поєднання в програмах і «старих» і, особливо, «нових» партій. Результатом цього процесу стає перегрупування партіями своїх позицій, а також, ускладнення та розростання системи представництва інтересів. Через доповнення старих соціально-економічних протиріч новими, постматеріальними, класичний лінійний ліво-правий спектр був доповнений ще і вертикальною шкалою і наразі він існує у формі системи координат або ортогональної шкали. Таким чином, ми бачимо, що загально логіка «ліво-правого» розподілу зберігається, хоч і з деякими поправками на загальну нестабільність та асиметричність постмодерного політичного процесу в цілому та ідейних конструкцій зокрема.

Постмодерній політиці характерним є значне зниження «масовості» організації, які в минулому були сполучними ланками між політичними партіями та їхнім електоратом (профсоюзи – «зліва», церква – «справа») [53, с. 132-134]. Таким чином, інституційне представництво у «новій політиці» здійснюється переважно малими політичними партіями або рухами, що таке впливає на розстановку сил в межах західноєвропейського політичного процесу.

Як ми вже зазначали у попередніх розділах, «нова політика» як політичний феномен та суспільний орієнтир кристалізувалась та концептуалізувалась саме у країнах Західної Європи. Тому, на прикладі партійних систем західноєвропейський країн можна дослідити, яким чином «нова політика» репрезентує себе в межах політичного поля.

Насамперед важливим є визначити, що ж ми розуміємо під терміном «нова партія». Деякі вчені можуть розглядати як «нові» всі партії, що утворилися після настання якоїсь важливої та значимої історичної події: нові партії ХХ ст., нові партії після Другої світової війни, постіндустріальні і тд. Імовірно, такі партії є новими не лише тому, що вони були створені нещодавно, але й тому, що вони були створені в середовищі, що змінилося в порівнянні з тим, що було раніше [39, с. 405]. Ще одним підходом є віднесення до «нових партій» всіх тих, що доєднались до початкової партійної системи країни. Наприклад, А. Сікк новими партіями називає ті, які «не є спадкоємцями жодних попередніх парламентських партій, мають нову назву та структуру і не мають серед своїх основних членів жодної важливої фігури зі старої політики» [36].

Частина дослідників відносить до них лише ті партії, які були сформовані для боротьби за те, що вважається оновленим постматеріальним політичним конфліктом. Тобто тут до уваги береться саме *якісна характеристика*: є новими через те, що вони додають новий вимір конфлікту на арену партійної політики, і таким чином можуть принципово змінити характер партійної боротьби [51, с. 45]. Саме цим визначенням ми і керуватимемось у подальшому аналізі, адже на нашу думку воно найбільш повно відображає специфіку нових партій та характерні особливості її існування в постіндустріальній політичній системі.

Кожна політична партія будує свою діяльність на певному *ціннісно-нормативному* фундаменті, розробляє свою партійну ідеологію чи політичну платформу і «нові партії» не є винятком. Під політичною платформою розуміють теоретико–методологічне підґрунтя партії, що покликане дати уявлення про те, яку політику в різних сферах суспільного життя буде проводити партія. Партія формулює свою програму на основі відповідної ідеології і трактує її як застосування ідеологічних підходів до конкретно–історичних умов [26, с. 112]. До того ж, політичні партії не лише виражають інтереси певних соціальних груп, але й активно їх *формують*.

Як правило, «нові партії» мають такі ознаки (за Т. Погунтке):

- нова політична ідеологія на основі постматеріальних цінностей;

- партійна організація характеризується низьким ступенем формалізації та бюрократизації; існують елементи прямої демократії, такі як колективне прийняття рішень або введення імперативного мандату;
- неконвенційний тип політичної участі - підтримка та організація політичних рухів та акцій протесту, що характеризується активною мобілізацією населення; це означає, що партія виступає як невід'ємна частина нових соціальних рухів і поважає їх автономію;
- профілізація членів та потенційного електорату, як от орієнтація на молодих та високоосвічених, людей, що зайняті у сфері послуг. [53, с. 80]

Очевидно, що ця модель є ідеально-типовим висновком з характеристик нової політики, і вона являє собою гіпотетичну кінцеву точку континууму, що варіюється від чисто старої політики до ідеальних нових політичних партій. У реальному світі ми зазвичай стикаємося з партіями, розміщеними десь між цими полюсами. Сформовані партії, які міцно вкорінені в старій політиці, можуть, тим не менш, залучити певну підтримку з боку прихильників нової політики, підкреслюючи деякі елементи нової політики, які поєднуються з традиційними політичними стратегіями.

Присутність нових партій в межах партійної системи може значною мірою впливати на розподіл сил. Р. Далтон, С. Фланаган і П. Бек припускають, що нещодавно утворені нові партії не лише представляють прямий виклик ідеї про «замороження» західноєвропейської партійної системи, вони є як результатом, так і безпосередніми учасниками процесу суспільно-політичних трансформацій та переходу до постіндустріалізму [39, с. 407].

У своїх працях Т. Погунтке сформував гіпотезу про п'ять можливих способів впливу «нової політики» на партійні системи. Дослідник визначив такі потенційні *наслідки*:

1. виникнення нових соціальних рухів;
2. зростання впливу малих партій;
3. відхід частини прихильників традиційно лівих партій до постматеріальних партій;

4. відчуження носіїв «нової політичної свідомості» від політики і їхня відмова підтримувати традиційні партії;
5. створення нових партій [53, с. 76–88].

Як ми вже зазначали у попередніх розділах, наприкінці 1960-х та 1970-х рр. виникали нові постмодерні проблеми, політизувались соціальні конфлікти. Мобілізація нових соціальних рухів, як от ядерне роззброєння, протест проти війни боротьба за права жінок, сексуальних та національних меншин, тощо, вивела ці нові питання на політичний порядок денний, що призвело до двовимірної структури в західноєвропейських партійних системах.

Оновлена ціннісно-культурна лінія конфлікту «нової політики» стала важливим чинником *структурування* політичного поля. Фундамент «нової політики» був закладений новими лівими політичними силами. Це почалось із руху зелених та ідейних трансформацій низки соціал-демократичних партій на початку 1980-х рр.

При чому, важливим є врахувати і те, що однією із причин оновлення політичного дискурсу була низка електоральних невдач традиційних лівих партій. Безумовно, це була не єдина причина для зміни партійної програми. Це радше «логічний наслідок і найбільш чіткий критерій того, що партія або не зреагувала на ті зміни і події, які відбулись у зовнішньому соціально-економічному та/чи суспільно-політичному середовищі, або ж її адаптаційна стратегія виявилась неефективною» [26, с. 71]. Утім, це також мало значну роль у формування поглядів нових лівих.

«Нові ліві» відрізнялися від своїх попередників тим, що вони відмовились від політики, яка ґрунтувалася на класовому поділі суспільства та дотримувалися нових форм політичної участі та децентралізованих форм партійного членства. Тобто, поява «нових лівих» була спрямована одночасно проти «старих» правих і лівих партій [21, с. 386].

У межах нових рухів з самого початку виділилися два домінуючі напрями – неофеміністичні організації та організації/рухи спрямовані на захист навколишнього середовища. Перша партія зелених утворилася в Німеччині у

1979 р., у 1993 р. відбулося об'єднання зелених двох частин Німеччини в єдину партію «Альянс 90/Зелені». Протягом кінця 70-х – 80-х рр. партії зелених були створені в кожній європейській країні [21, С. 167-171].

Вже протягом наступного десятиріччя були актуалізовані й інші постматеріальні питання (вже з «правої» сторони ідеологічного спектру), як от імміграція чи питання безпеки, вже не у світлі «радянської загрози», яка припинила існувати з крахом комунізму, а у світлі загрози тероризму. Крайні праві як «нові праві» з'явилися дещо пізніше від «нових лівих» [21, с. 386]. Оновлені політичні програми «нових правих» були спричинені радше *реакційною* відповіддю на лібертаріанські рухи, які набирали популярності серед населення. Таким чином, політичний прояв правого антиуніверсалістського потенціалу був не наслідком масової мобілізації в соціальних рухах, як це було у випадку з новими лівими, а більше залежав від політичного керівництва. Зокрема, політичним акторам правих сил довелося знайти конкретні проблеми, навколо яких можна було б встановити спільну ідентичність і які могли б слугувати мобілізації традиціоналістського потенціалу. У 1990-х рр., наприклад, правопопулістські партії низки європейських країн підняли на порядку денному проблему колективних ідентичностей, що засновані на класі та релігії. Незважаючи на своє різноманітне походження, нові праві партії зійшлися на програмному рівні. По-перше, вони кидають виклик суспільним змінам, викликаним діяльністю «нових лівих» і ставлять під сумнів легітимність політичних рішень, що вводять універсалістські значення. По-друге, і що більш важливо, праві-популісти більшості країн регіону просували нові проблеми та розробляли нові дискурси, наприклад, питання імміграції.

Попри те, що нові ліві ініціювали першу трансформацію політичного простору в 1970-х і 1980-х роках, мобілізація нових правих була рушійною силою другої трансформації що відбувалась або наприкінці 1980-х рр., або в 1990-х рр., залежно від країни [37, с. 931].

Як наслідок, основі проблеми, які лягли в основу партійних програм нових лівих та нових правих утворюють нові лінії конфлікту, яку умовно можна окреслити як протистояння лібертаріанського універсалізму та традиціоналістсько-комунітарної культури. *Нові ліві* і надалі більше уваги зосереджують на досягненні соціальної справедливості, лобіювання інтересів незахищених або дискримінованих верств населення. Вони наголошують на важливості відкритого доступу до політичних засобів та ресурсів. Свобода слова для меншин, доступ до механізму прийняття рішень у державі та можливість брати участь у політиці ... стають не лише необхідними інструментами нової політики, але й її ціллю» [36].

Нові праві винесли до політичного порядку денного такі питання: необхідність повернення до традиційних цінностей; антиіммігрантська політика; посилення та збереження національної ідентичності та культури за допомогою ізоляціонізму і зміцнення національної однорідності (згодом це розвинулось у негативне ставлення до мультикультуралізму – антимультікультуралізм); антиглобалізм та євроскептецизм; протидія пануванню іноземного фінансового капіталу («національний капіталізм»); забезпечення високого рівня життя, а також збільшення споживання громадянами, які належать до корінної нації; гарантування високого ступеня внутрішньої безпеки держави; протекціонізм, підтримка національного виробника, дрібного та середнього бізнесу за допомогою зниження податків; посилення ролі держави у справах забезпечення законності та порядку [26, с. 97-99].

Коли мова йде про саме партійне представництво прихильників кластеру постматеріальних цінностей, то основна увага зосереджується на зелених (лівих) та антимігранських (правих) партіях, адже переважно саме вони беруть активну участь в електоральній діяльності та мають формують структуроване інституційне представництво.

Представники лівої частини ідеологічного спектру «нової політики» партії зелених утворились і почали свою діяльність ще у 1960-х - 1970-х рр. Спершу, політизація екологічної проблеми у багатьох європейських країнах

призвела до створення екологічних груп на місцевому та регіональному рівнях. Більшість із цих груп виникли спонтанно і були мотивовані та протестували щодо окремих або обмежених питань, таких як забезпечення парків, оновлення міст, нові автомагістралі та будівництво атомних електростанцій. У багатьох країнах успіх місцевих екологічних рухів призвів до створення національних громадських організацій з метою посилення політичного впливу екологічних рухів на національному рівні; наприклад, Федеральна асоціація екологічних громадянських ініціатив-BBU в Німеччині (заснована в 1972 р.), Amis de la Terre у Франції (1971), Miljövarsgruppernas Riförbund-MIGRI у Швеції (1971) і Vereniging Milieudefensie-VMD Нідерланди (1972) [52, с. 2].

У середині 1970-х років у кількох європейських країнах домінувала одна конкретна проблема: атомна енергетика. Дедалі більше місцевих дійових груп у різних країнах створювали національно організовані «антиядерні» організації, як, наприклад, Організація інформації про ядерну енергетику-ООА в Данії (заснована в 1974 р.), Комітет з координації регіональних антиядерних Енергетичні ініціативи-ЛЕК в Нідерландах (1973), Miljöverbund у Швеції (1976), Ініціатива проти атомних електростанцій-ІÖAG в Австрії (1976) і Дія проти ядерної зброї [52, с. 12.].

Проводилися великі демонстрації, раптові локальні атаки, мала місце незаконна окупація місць передбаченого для розміщення ракет. Більшість із цих заходів ініціювали національні організовані рухи за мир. Перші зелені партії в Західній Європі вважали себе засобом для ширших протестних рухів, очолюваних поколінням 68-го року, – активістів, особливо проти гонки ядерних озброєнь і ядерної енергії, а також проти споживання, жадібності, нескінченного економічного зростання, і гнітючі соціальні норми. Єдність була рідкістю, і виникло багато фракцій і внутрішніх розколів. У той же час, як наголошують багато політологів, більшість західноєвропейських країн створили резерв культурної підтримки, що відповідає майбутнім питанням якості та масштабів демократії. Власне ці події і стали підґрунтям для основних

ідей «нової політики» і дали поштовх для інших груп інтересів. Як наслідок, на політичній сцені активізувалися «нові» громадські рухи [52, с. 10-12]

У 1980-х рр. партія зелених у Західній Німеччині стала масовою, оплотом зеленої політики. У 1983 р. стали повноцінною політичною силою, увійшовши до парламенту з 27 місцями. Саме в країнах-членах ЄС зелені партії досягли найвищого рівня влади. У 1995 р. партія зелених Фінляндії першою увійшла до складу національного кабінету міністрів після того, як її лідера призначили міністром навколишнього середовища. Зелені зробили ще більший стрибок у Німеччині в 1998 р., коли вони стали молодшими членами коаліції з лівоцентристською Соціал-демократичною партією (СДПН). Їхній лідер Йошка Фішер став віце-канцлером і міністром закордонних справ. У 2000-х і 2010-х рр. зелені партії все більше проникали в європейський політичний процес. Вони увійшли до урядів у Бельгії, Франції, Італії та інших країнах. У 2021 р., коли основні партії продовжували втрачати популярність, проблема кліматичних змін набувала все більшої популярності серед виборців, зелені партії є членами в національних урядів Австрії, Бельгії, Фінляндії, Ірландії, Люксембургу та Швеції.

Що ж стосується правої частини спектру та їх представництва у західноєвропейському політичному процесі, то протягом останніх десятиліть саме праворадикальні партії мобілізували гетерогенну групу тих, хто програв глобалізації та тих, хто занепокоєний питаннями імміграції та європейської інтеграції. Усі ці партії підтримують ксенофобську форму націоналізму, яку можна назвати «нативістською». Згідно з їхніми поглядами, держави мають бути населені винятково членами корінної групи («нації»). Відповідно, було показано, що голосування за ці партії є перш за все голосуванням проти імміграції і, певною мірою, голосуванням проти політики ЄС і проти культурного лібералізму лівих, які протягом останніх десятиліть здобули значний вплив на західне суспільство. Таким чином, радикально-праві артикулюють новий структурний демаркаційно-інтеграційний конфлікт.

Праві радикальні партії стали сформованою силою в національних партійних системах Австрії, Бельгії, Данії, Франції, Нідерландів, Норвегії та Швейцарії ще до початку століття. Особливо відзначилась Права Ліга Франції. В інших країнах Європи – Фінляндії, Німеччині, Швеції та Великобританії – вони з різних причин активізувались лише нещодавно.

Як зазначає голландський політолог К. Мудде, праворадикальні партії переважно асоціюються з популізмом, тобто зазвичай вони висловлюють не тільки суттєві занепокоєння, пов'язані з новими соціальними конфліктами в суспільстві, але й невдоволення сформованими політичними елітами. Іншими словами, вони висловлюють як суттєві вимоги виборців, які не були враховані основними партіями, так і їхнє політичне невдоволення тим, як працює політична система у їхній країні. У той час як їхня домінуюча ідеологічна позиція «пов'язує» ці партії з фундаментальними структурними конфліктами в суспільстві, «тонка» популістська «ідеологія» пов'язує їх із політичною сферою та політичним невдоволенням їхніх виборців. Точніше, популістська «ідеологія» відноситься до напруженості між «елітами» та «народом». Ця ідеологічна позиція наголошує на фундаментальній ролі «народу» в політиці, стверджує, що «народ» був зраджений «елітами», які зловживають своїм владним становищем, і вимагає суверенітету люди повинні бути відновлені [50, с. 14].

Спільною рисою для всіх цих партій концентрація уваги на зміненому культурному вимірі та його наслідків для національних держав [47, с. 2]. Утім, попри присутність ультраправих сил майже у всіх політичних системах регіону, не у всіх країнах вони є електорально успішними і мають реальний вплив на політичний процес та формування порядку денного. А в тих країнах, де ультраправі здобувають частину голосів, вони змушені частково змінювати свої позиції: включення до уряду спонукає радикальні партії пом'якшити свої політичні позиції та свою риторику, оскільки вони, як правило, повинні пристосуватися до своїх партнерів по коаліції в західноєвропейських партійних системах [29, с. 20-22.].

Нідерландський вчений і один із активістів The PopuList (ресурс на якому міститься перелік радикальних та популістських партій та дослідження їхньої діяльності) М. Родайн зазначає, що після успіху на виборах популістські партії загалом стають менш популістськими у своїх партійних програмах [55, с. 352]. Коли, наприклад, Партія свободи Австрії (FPÖ) у 2000 р. увійшла до уряду, де домінувала Австрійська народна партія (ÖVP) Вольфганга Шюсселя, члени її кабінету модерували свої позиції. Це призвело до падіння частки голосів партії та до остаточного розколу між поміркованими та радикалами, а помірковані створили нову партію – Альянс за майбутнє Австрії (BZÖ). Аналогічно, Швейцарська народна партія (SVP) модерувала свій популістський дискурс після того, як її лідер був кооптований до уряду в 2003 р., і вона також розділилася через урядову діяльність свого керівника.

Загалом, український дослідник А. Романюк симетрія партійного протистояння у країнах Західної Європи крізь призму поділів «нової політики» описує так: Австрія – «Зелена Альтернатива» з боку лівих і правих – партія Свободи; Бельгія – Ecolo та AGALEV і опозиція Фламандський блок (VB) та Народний фронт (FN); Данія – Об'єднаний список «Червоно-зелені» і Народна партія, яка у 1995 р. вийшла зі складу правонаціоналістичної Партії прогресу; Нідерланди – Зелені ліві та Список Піма Фортейна; Франція – Партія зелених і Національний фронт. Щодо решти країн то нараз не можна говорити про наявність зазначеного поділу, оскільки в інституційному плані партії «нової політики» представлені лише однією стороною [21, с. 175].

Варто також розглянути яким саме чином поява нових партій вплинула на партійну систему держав в цілому. Німецький дослідник Е. Франкленд у своєму дослідженні наслідків розвитку партії зелених у Західній Німеччині приходиться до висновку, що «Альянс 90/Зелені» (німецька політична партія утворена у 1993 р.), якщо зможе вирішити внутрішньопартійні протиріччя (між переконаними пацифістами і прихильниками компромісів в межах зовнішньополітичної концепції) то матиме можливість прямо і опосередковано сприяти пожвавленню західнонімецької партійної системи. Ще один дослідник

Д. Шунмейкер у тому ж році аналізував діяльність Альянсу та розглядав її як «частину глобальної місії поколінь щодо формування нової політичної культури та переробки старих політичних структур» [36].

Хоч впливовість та політичні амбіції нових партій є не настільки високими, як представників старої політики, утім вони також можуть мати важливий *системний* вплив. Хоча серед авторів поширеною є думка, що партії «нової політики» не є впливовими через недостатній електоральних успіх та низький рівень участі в парламентсько-урядовій діяльності, існують дослідження, які доводять що деякі нові партії можуть і мають достатнє представництво, щоб потенційно вплинути на діяльність уряду (наприклад аналіз партійної системи Нідерландів, що проводився Т. Рошоном). Ф. Мюллер-Роммель також зазначає, що нові партії можуть, піднімаючи та просуваючи конкретні питання, змінювати порядок денний для партій старої політики. Х. Беррінгтон своєю чергою припускає, що деякі нові і дуже маленькі партії все одно можуть використати партійну конфігурацію на свою користь і мати можливість впливати на дії партнерів в альянсі [39, с. 409–410]. Прикладом може слугувати уже згаданий нами раніше Альянс 90/Зелені у західній Німеччині. Партія вперше потрапила до парламенту у 1983 р. ще під назвою Партія Зелених, отримавши 5,7% і 27 місць, а зараз у скликанні від 2017 р. вони мають 67 мандатів.

Попри те, що існує досить багато досліджень партійних систем окремих країн або впливу конкретних «нових партій» на політичну діяльність, але систематичного транснаціонального емпіричного аналізу щодо впливу «нових лівих» та «нових правих» проведено наразі не було. Мало *емпіричних* досліджень зосереджено на мірі впливу партій на партійну систему або конкретних прикладах того, як «нові партії» насправді змінюють системи, в межах яких існують. Можливо, це пов'язано із загальною складністю вимірювання такого впливу або, можливо, це тому, що ще зарано повністю оцінювати вплив партій, які утворилися зовсім недавно [39, с. 410–411].

Отже, якщо підсумувати, нові соціополітичні поділи відобразились у програмних підвалинах «нової політики». Нові політичні партії та соціальні рухи здебільшого концентруються на питаннях ядерного роззброєння, протесту проти війни, охорони навколишнього середовища, захист та розширення прав жінок та національних меншин, розширення загальної участі у політиці тощо. В межах західноєвропейської політичної системи актуалізація постматеріальних цінностей відбулась саме у партійних програмах «нових лівих». Вони, доповнивши свою антиринкову позицію вимогами щодо лібералізації та демократизації суспільно-політичного життя, виступають за розширення сфери політичної участі громадян та децентралізацію процедур ухвалення політичних рішень. Їхньою основною ознакою є протест проти «старої політики» із її акцентом винятково на матеріальних благах та прагненням до економічного прогресу, інституційним уособленням якої були традиційні «старі» політичні партії. Натомість, «нові праві», що стоять на захисті капіталістичної системи та ринкової економіки, тобто статусу-кво у західноєвропейській політиці, зайняли протилежну позицію. Вони дотримуються традиціоналістських, націоналістичних та авторитарних цінностей.

Вихід «нових партій» на політичну арену, їхнє присутність в парламенті, участь в урядовій діяльності та електоральна активність має досить значний потенціал на здійснення впливу на конфігурацію національних партійних систем в цілому.

РОЗДІЛ III. ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ «НОВОЇ ПОЛІТИКИ» В МЕЖАХ ПОЛІТИЧНОГО ПРОСТОРУ КРАЇН СХІДНОЇ ЄВРОПИ

У попередньому розділі нами було виокремлено низку тенденцій, характерних політичному процесу Західної Європи, як от виникнення «нової політики», превалювання постматеріальних цінностей, мозаїчність та фрагментарність ідеологічних доктрин, зближення ідейних систем в межах політичного спектру, виникнення «нових» партій на основі політизованих соціальних проблем та утворення партій «однієї проблеми» та ін. Проте з огляду на різницю у соціально-економічному та культурному контексті країн Західної та Східної Європи, не всі вони можуть бути релевантними для країн регіону, що пройшли зовсім інший шлях розвитку.

Комунізм був складною та досить специфічною політичною, соціальною та економічною структурою, яка навіть десятиліття після краху соціалістичної моделі розвитку впливає на специфіку функціонування політичних систем країн Східної Європи. Після розпаду СРСР та Югославії країнам цього регіону довелось зіштовхнутись із складними процесом створення (або відновлення) структур суверенних політичних утворень та переходу до капіталізму. Звідси, для цього регіону характерною є подвійна форма транзиту: до демократії та до вільного ринку. Одночасність та паралельність різних типів змін є однією з ознак посткомуністичного переходу та однією з особливостей, що відрізняє його від поставторитарного переходу в інших країнах світу. Здобуття чи відновлення незалежності, встановлення та збереження суверенітету, занепад старої політичної системи та економіки, відсутність усталеної партійної система, криза уряду та зневіра до влади – усе це є характерними рисами для усіх країн регіону.

Спадщина комуністичного режиму та швидкий перехід планової економіки до вільного ринку справили глибокий вплив на доступ до

економічних можливостей, поставили під сумнів соціальну ідентичність та сформуvalи особливий тип політичної системи у всіх країнах регіону.

Ми переконані, що дослідження основних специфічних характеристик, при чому як індивідуально-особистісних, так і інституційних, а також контексту виникнення та особливостей розвитку ідей та формування груп інтересів, які їх підтримують, допоможуть нам проаналізувати основні тенденції розвитку політичної системи регіону.

Як ми вже зазначали в теоретико-методологічному розділі, існує досить значна кількість підходів до визначення та класифікації цього регіону - серед дослідників досі немає загальноприйнятої для всіх уніфікованої категорії. Це зумовлено тим, що розуміння Східної Європи як історичного регіону формувалось під впливом політичних та ідеологічних чинників та зазнало значної еволюції, внаслідок якої виникло кілька підходів до трактування цього поняття. Згідно з геополітичним підходом, який набув популярності після Другої світової війни і в часи «холодної війни» значне поширення отримав термін «Східна Європа» (на протипагу Західному світові). Основним критерієм для виокремлення цього регіону була наявність в державах устрою, який називали соціалістичним, що відрізняється від західного суспільного ладу [6, с. 335]. Цей термін активно використовувався науковцями протягом кількох десятиліть, аж до 1991 р. У вересні 1994 р. держдепартаментом США була видана інструкція про використання своїм європейським бюро замість «Східна Європа» визначення «Центральна Європа». Згодом, дослідники почали вживати два терміни: Центрально-Східна Європа (як регіон, що об'єднує країни, розташовані між Німеччиною і Росією та Балтійським і Егейським морями) та більш широке Центральна та Східна Європа (згідно з тезаурусом, що розроблений Відділом публікацій Європейського Союзу - це колишні комуністичні держави Східного блоку та Варшавського договору) [26, с. 23-28]. Утім з цими визначеннями є досить серйозна плутанина через їхню морфологічну подібність. Існує ще один підхід, на який спирається ООН у своїх програмних документах. Він сформульований Статистичним відділом

Секретаріату Організації Об'єднаних Націй у документі «Стандартні коди країн або регіонів для статистичного використання» і згідно з ним виокремлюється географічний регіон «Східна Європа», до якого належать 10 країн - Білорусь, Болгарія, Чехія, Угорщина, Польща, Молдова, Румунія, Росія, Словаччина та Україна [59].

У цьому розділі ми досліджуватимемо політичні системи Чехії, Угорщини та Польщі, адже, на нашу думку, ці процеси, що відбувались та тривають і досі в цих країнах найбільш яскраво зможуть продемонструвати специфіку політичного виміру регіону.

Вагомим аргументом на користь вибору саме цих країн для дослідження стало те, що згідно з Г. Кітшельтом, країни соцтабору можна поділити на такі категорії:

- ті, яким характерний *бюрократично-авторитарний комуністичний режим*, який виник у відносно модернізованих суспільствах, характеризувався потужною ієрархічною комуністичною партією, яка очолювалася бюрократичними професіоналами і дотримувалася ортодоксальної комуністичної ідеології, нещадно викоринюючи всередині партії чи реформаторський рух (наприклад Чехословаччина та Східна Німеччина);
- ті, яким був характерний *національно-комодатійний комунізм*, що очолювався більш гнучкими комуністами-реформаторами і з'явився в менш модернізованих суспільствах (в яких все ще був урбанізований середній клас), все ще існував помітний опір комуністичному правлінню, що змусило місцеві комуністичні партії піти на деякі поступки та національні пристосування (наприклад Угорщина і частково Польща).
- країни з патримоніальним комунізмом, який характеризувався культом особистості, патронатом, клієнтелістськими мережами, був встановлений у найменш модернізованих відсталих аграрних суспільствах, де комуністи могли виступати головними модернізаторами країни (наприклад, Болгарія, Румунія чи Україна) [46, с. 10].

Країни *бюрократично-авторитарного* типу були значно більш індустріальними і мали набагато сильніші робочі рухи ще до комунізму. Соціально-економічні розколи зазвичай стали домінуючими в цих країнах після перехідного періоду, а програмні політичні партії з'явилися, одночасно посилюючи партійну конкуренцію на основі класового розколу. У країнах із спадщиною *національно-комодатійного комунізму* набув скоріше соціокультурний розрив (конфлікт між релігійно-національно-авторитарним табором, з одного боку, та світським-космополітично-лібертаріанським табором, з іншого боку), з'явилися радше програмні чи напівпрограмні партії. У випадку спадщини *патримоніального комунізму* головними мобілізуючими факторами виявилися множинні розбіжності, які перетинають один одного: режимний поділ, соціокультурний поділ та етнічні поділки. У цих країнах скоріше були створені патронажні чи харизматичні партії, орієнтовані на лідерів, і партійна політика, заснована на розколах, майже не зароджувалася [46, с. 23-28].

Східній Європі характерна низка особливостей, що відображається на суспільних та політичних поділах. Як зазначає А. Романюк, до таких чинників належать:

- тривалий розрив еволюційного політичного розвитку країн регіону внаслідок періоду «народної демократії», коли попередні історичні форми поділів у цих країнах напередодні Другої світової війни втратили значення, а нові, сформовані в період „народної демократії», зазнали краху та підлягали якісним змінам;
- перехідний період розвитку країн від режимів авторитаризму до консолідованої демократії детермінував: змінний формат соціально-групової структурованості, а відповідно доволі хитку рівновагу соціальних ідентифікацій громадян; вимушену модифікацію нормативно-правових положень усіх політичних інститутів; тривалий процес трансформації партійних структур тощо [22, с. 74].

Попри те, що шлях здобуття незалежності в обраних нами для аналізу країн був досить подібним, політичних режим в них міг дещо різнитись, а отже і умови для оновлення політичної системи після здобуття незалежності теж. Саме тому ми обрали країни, які репрезентують обидва вищезгаданих режими.

Країни Східної Європи, які ми обрали для дослідження, мають спільну спадщину комуністичних систем. Після Другої світової війни вони потрапили під вплив Радянського Союзу, який характеризувався соціалістичною ідеологією, однопартійною системою та централізованою плановою економікою. Попри це, чехословацька, угорська та польська комуністичні партії функціонували відносно автономно, а отже могли розвивати власну форму комунізму в кожній країні. Однак ця автономія була обмеженою. Більше того, згадані республіки були саме тими країнами, в яких одними із перших проявлялись, наявні вже відцентрові тенденції, які до того почали відображатись у вигляді політичних рухів та переворотів. Результатом стало відносно мирне скинення комуністичних режимів, вихід з організації варшавського договору та прихід до влади демократичних лідерів.

Попри те, що передумови для розпаду соціалістичних республік почались задовго до активних дій, найбільш знаковим для здобуття державами Східної Європи незалежності став 1989 р., а якщо точніше друга його половина. Дослідники навіть називають цей період «Осінь народів» (за аналогією з європейською «весною народів» у ХХ ст.).

Авангардистом у цьому процесі виступила Польща та утворена там профспілка робітників «Солідарність». Спершу все починалось як рух за створення незалежних профспілок, гарантії свободи слова та права на страйки, звільнення політв'язнів та підвищення заробітної плати, а також впровадження заходів щодо виведення країни з соціально-економічної кризи. Наслідком цього стало утворення 17 вересня 1980 р. Незалежної самоврядної профспілки «Солідарність». Вона швидко завоювала підтримку серед населення - невдовзі після затвердження статуту до її лав увійшли 3,5 млн осіб, серед них не лише робітники, а й селяни, студенти, інтелігенція. Згодом, активісти «Солідарності»

з простих робочих на заводі перетворились на головних ідейних натхненників політичних рухів [9]. Фактично, виникнення цієї організації можна вважати початком кінця всього соціалістичного табору.

Не можемо не згадати про те, що антикомуністичні позиції назрівали в Польщі ще до того. Одним із важливих чинників, що мав вплив на посилення опозиції в Польщі наприкінці 70-х - на початку 80-х рр. ХХ ст. було обрання єпископа Кароля-Юзефа Войтили Папою Римським у 1978 р. Йоан Павло II відвідав Польщу: його публічні виступи поклали початок відновленню національних символів та посиленню ідентифікації з католицькою церквою, а як наслідок посилили прагнення громадянського населення до незалежності та скинення авторитаризму радянської влади. У 1980-х роках римо-католицька церква в Польщі набула незрівнянної поваги. Вона справді була пастирем нації, захищала всіх людей, зокрема й некатоліків, і чинила опір усім офіційним спробам обмежити її вплив. Її статус піднявся на недосяжну висоту завдяки двом візитам папи 1979 і 1983 р., а також готовності ксьондзів, належних до «Солідарності», постраждати за справу [9]. Саме тому, дослідники цього періоду часто наголошують на тому, що утворенню робітничих рухів у Польщі передували саме відновлення своєї ідентифікації з церквою та спільною національною традицією.

Поляки спробували повернути собі повну незалежність ще у 1980 р., але тоді це не вийшло, оскільки це прагнення на вісім років придушив режим Войцеха Ярузельського у 1981 р. наслідком якого було запроваджено військову диктатуру. Лідери «Солідарності», як ідейні натхненники та безпосередні виконавці, були відправлені за ґрати. «Солідарність» отримала повний тріумф тільки у 1989 р. [20].

Попри всі намагання комуністичного режиму зберегти статус кво, тогочасна система очевидно була вже не здатна до існування, а вирішити це питання шляхом реформації та перемовин не виходило. Опозиція не хотіла розглядати питання про політичну участь на умовах, які їм пропонувала влада. І хоч опозиція була надто слабка, щоб подолати режим, але однаково

досить сильна, щоб перешкодити режимові досягти якогось загального прогресу. В результаті провладні потуги щось виправити зводилися нанівець ініціатива за ініціативою. Урядова безвихідь дійшла до своєї межі наприкінці літа 1988 р., коли почалися страйки, у Гданську та в інших містах. Влада пішла на небачений крок - уряд звернувся до Леха Валенси, одного з ідейних натхненників «Солідарності», аби він переконав страйкарів зупинитися. За цим йому обіцяли можливість влаштування переговорів між комуністичним урядом і опозицією «Солідарності». Внаслідок них «Солідарність» була знову легалізована, а 35% місць у сеймі і всі місця в Сенаті були доступні для вільних виборів. А найважливіше, ухвалена декларація, що найпізніше за чотири роки всі вибори в Польщі мали бути цілком вільні. Вони пройшли 4 червня 1989 р., на яких підтримка комуністів становила десь трохи більше 3%, а члени «Солідарності», точніше об'єднані сили опозиції, здобули більшість. 99 із 100 сенаторів були вихідцями з «Солідарності» - це і поклало початок новій епосі. За цими подіями послідували перші демократичні вибори 1991 р., прихід правоцентристів до влади та низка жорстких економічних реформ [20].

Здобуття незалежності Чехією відбулось за схожих умов - шляхом демократичної революції. Після придушення радянськими військами «Працької весни» настало «затишшя» серед опозиційно налаштованих громадян, але ідеї не зникли. В Чехословаччині склалася дуже напружена ситуація, опозиційні сили консолідувалися на основі програми «Хартія-77». По всій країні діяли різні громадсько-політичні організації, які вимагали проведення корінних змін. Розширилися їх програми, по-різному вони уявляли собі методи дій, але була у них спільна вимога - повалення влади КПЧ, підрив її гегемонії, перетворення комуністичної партії з провідної сили в одну з рядових партій.

Розгін демонстрації студентів 17 листопада 1989 р. поклав початок організованій боротьбі проти тоталітаризму. Протягом тижня на бік студентства перейшли колективи промислових підприємств, мешканці міст і сіл. Боротьба стала всенародною. Керівництво взяли в свої руки громадські об'єднання – «Громадський форум» – у Чехії та «Громадськість проти насилля»

– у Словаччині. У своєму розвитку «ніжна революція» пройшла два етапи: перший – з 17 листопада до кінця грудня 1989 року, другий – від виборів до президента до червня 1990 року коли. Коли були проведені перші демократичні вибори до Федеральних зборів, на яких перемогу отримали нові політичні сили, які пропагували ідеї демократії. Це і завершило перемогу «ніжної революції», визначило новий курс розвитку країни [3, с. 22].

Чехословаччина змогла здійснити перетворення політичної системи і заручитися при цьому підтримкою 96% населення. Такий «м'який» вихід із СРСР був зумовлений досвідом незалежності Чехословаччини і тим, що демократичні традиції були глибоко вкорінені в свідомості громадян. За словами чеського письменника М. Кудери Чехія залишалась «острівцем демократії та стабільності в океані тоталітаризму та авторитаризму» і для неї штучне насадження комуністичного режиму було справжньою трагедією, «злим жартом історії» [7, с. 10].

Згодом, у 1992 р. владні еліти Чехії та Словаччини домовилися про роз'єднання та суверенність. Розподіл був здійснений знову ж таки безкровно, мирним шляхом, без непорозумінь, конфліктів і звинувачень.

Історичний шлях розвитку Угорщини також був подібним до Польщі та Чехії. Після жорстокого придушення Угорської революції 1956 р. та утвердження режиму Кадара опозиційні настрої не маніфестувались настільки яскраво, але і не зникали. Утім, зважаючи на демократичні процеси, які вже набирали обертів в усьому світі, він був змушений піти на часткову лібералізацію політичного процесу. Наслідком цього були реформи 1966-1970 рр., серед яких була і часткові зміни виборчого кодексу, згідно з яким була дозволена наявність двох і більше кандидатів на одне місце у виборчих органах влади. Створення багатопартійної системи і стало ключовим елементом розбудови майбутньої демократичної правової держави в Угорщині, а з нею і оновленому політичному процесу.

Події, які слідували за цим, а саме проголошення Третьої Угорської Республіки 23 жовтня 1989 року, а також прийняття Державними Зборами

(Парламентом) Угорщини у 1989 році демократичних законів про референдум та народну ініціативу, нового закону про вибори, про право громадян на створення об'єднань та асоціацій, на проведення мітингів та зборів, про функціонування та господарську діяльність політичних партій, а також і нової редакції Конституції Угорщини – в цілому визначили у політико-правовому вимірі нові основи формування якісно нової внутрішньої, а також і зовнішньої політики суверенної Угорської Республіки.

Всі ці події, що поклали край приналежності Угорщини до СРСР та становлення її як самостійної держави, пройшли мирним шляхом, тобто відбулася революція «зверху».

Як ми бачимо, перехід соціалістичного до демократичного ладу у вибраних нами для аналізу країн відбувався шляхом переговорів та через реформаторську діяльність.

Перехід від централізованої планової до ринкової економіки був тривалішим і більш болючим. Досвід демократії в перші роки супроводжувався зростанням безробіття та різким погіршенням умов життя для багатьох. Зростання середніх доходів одразу після негайного шоку перехідного періоду незабаром супроводжувалося швидким зростанням нерівності доходів. Різкі економічні зміни та відкриття публічної сфери показали глибокі культурні та ідеологічні розриви, які протягом багатьох років придушувалися контрольованим дискурсом та стискали економічну нерівність у комуністичну епоху. Утім, спільне бажання приєднатися до ключових західних і трансатлантичних інституцій, таких як НАТО та Європейський Союз, полегшило політичні наслідки цих глибоко вкорінених розколів у перші роки. Ці три країни стали членами НАТО в 1999 р. і членами Європейського Союзу в 2004 р. До середини 2000 р. всі три країни приєдналися до ключових багатосторонніх інституцій, покликаних забезпечити процвітання та мир у Європі [54, с. 12].

На нашу думку, це саме ті держави, в яких вже були частково закладені ціннісно-ідеологічні основи для трансформації політичного процесу та мають

вже досить високорозвинену економіку, а отже саме на їхньому прикладі найбільш яскраво можуть відображатися тенденції переходу до постмодерної політики.

Насамперед нам важливо дослідити, які соціокультурні поділи є присутні в межах регіону, а також як вони впливають на партійну систему, чи є сформовані соціополітичні поділи та які основні проблеми та ідеї формують порядок денний в цих країнах.

Одним із найбільш цитованих науковців, що досліджували політичну систему Східної Європи, а якщо конкретніше, то конфлікти, на основі яких вона будується, був Г. Кітшельт. Дослідник застосовує класичну теорію соціополітичних поділів і партійну систему Ліпсета-Роккана та досліджує яким чином формуються ці поділи в межах регіону.

Він у своїх працях не говорить про наявність соціополітичних поділів в межах регіону, утім виділяє низку соціокультурних поділів. Оскільки, згідно з традиційним для сучасної політичної науки визначенням соціополітичного поділу, для ствердження, що він існує, необхідною є наявність зв'язку між групою, що має певні інтереси, та політичною партією або іншим політичним інститутом, який буде їх представляти. При чому, такий взаємозв'язок має існувати протягом тривалого часу (мінімум два електоральних цикли). Дослідник зазначає, що «оскільки соціальне та політичне середовище все ще змінюється, ми не знаємо, які з цих розколів трансформуються у тривалі соціополітичні» [46, с. 16] При цьому, дослідник виділяє п'ять різних конфліктів, характерних для посткомуністичних суспільств:

- розкол політичного режиму – прихильники зміни режиму проти прихильників старого комуністичного порядку;
- економічний – переможці переходу та прихильники соціального протекціонізму проти переможців переходів та прихильників ринкових реформ;

- соціально-культурний – прихильники лібертаріанських ідей у політиці, суспільстві та економіці проти прихильників авторитарних і протекціоністських ідей;
- національно-космополітичний – егоцентричний націоналізм проти космополітичного світогляду;
- етнічні поділи. [46, с. 14]

Одним із найбільш яскравих суспільних поділів, що характерні для країн соцтабору, є виникнення конфлікту між колишньою правлячою комуністичною партією і політичною опозицією. В Угорщині та Польщі розкол між колишніми комуністичними партіями та партіями, що походять із опозиційних рухів, домінував на першому етапі перехідного періоду, тоді як у Чеській Республіці цього не було. Такі відмінності в природі політичного конфлікту в посткомуністичних країнах впливають із специфічної форми комуністичного правління (або «різновидів» комунізму). В Угорщині та Польщі «національно адаптивний» комуністичний різновид комуністичного правління був більш пристосованим до соціальних вимог економічної лібералізації. Це створило широкий політичний консенсус щодо необхідності ринкових реформ і загалом щодо економічної політики, і замість цього партії «розробили чіткіші програмні контури навколо соціокультурних проблем».

Утім, на наступних виборах програми партій чіткіше розмежувалися, особливо з питань економічного розподілу. І згодом цей поділ за політичним режимом частково втратив свою актуальність і трансформувався у соціальний конфлікт між прихильниками переходу до вільного ринку і прихильниками патерналістського типу економіки та протекціонізму (*реформатори та їх противники*). Наприклад, у Чехії праві продовжували домінувати на виборах у 1992 р. та 1996 р., набравши близько 60% голосів. Відповідні уряди очолювала Громадянська демократична партія, проринкова правоцентристська партія та найсильніша партія, яка виникла з Громадського форуму після його розпуску. Громадянська демократична партія під керівництвом Вацлава Клауса була головним розробником реформ після перехідного періоду в Чеській Республіці.

Колишні комуністичні партії Угорщини та Польщі перетворилися на соціал-демократичні партії. Проринкова політика цих партій завадила їм утвердитися серед електорату з низькими доходами. Тим часом ліберальні праві в Чехії та Польщі стали представниками електорату з високим рівнем освіти та доходу. Інші ж, виокремлені дослідником, розмежування (як от соціально-культурний чи національно-космополітичний), на нашу думку, можна вважати частково похідними від режимного.

Згідно з Г. Кітшельтом, в сучасних демократіях основні політичні розмежування, що визначають міжпартійну конкуренцію, обертаються навколо трьох основних питань: 1) хто є гравцем? 2) які правила колективного вибору? 3) які гравці мають бути наділені ресурсами? У політико-практичному вимірі ці питання конкретизуються у такому вигляді: 1) критерії громадянства; 2) процедура ухвалення політичних рішень; 3) критерії розподілу ресурсів і можливостей серед громадян [46, с. 12]

Опираючись на цю методологічну установку, науковець обґрунтував положення, згідно з яким фундаментальною основою відмінностей у структурі партійної конкуренції та ліво-правого позиціонування у розвинених демократіях та посткомуністичних країн, що стали на шлях демократизації, є їхні різні вихідні позиції щодо критеріїв розподілу ресурсів. Позиціонування партій в цьому матеріальному вимірі зумовлює специфіку їхніх відповідей на перші два із згаданих питань, що мають нематеріальний характер [26, с. 116-119].

Звідси, структуру партійної конкуренції та особливості поєднання партіями матеріальних та постматеріальних питань визначає основоположний конфлікт *між захисниками та противниками наявних прав власності та моделей економічного розподілу*: захисники економічного статус-кво, не бажаючи ставити його під загрозу, чинять спротив процесу демократизації процедур ухвалення колективних рішень лібералізації порядку набуття громадянства, оскільки в майбутньому ці процеси можуть призвести до непередбачуваних змін у розподілі ресурсів.

Саме тому прихильники збереження наявних економічних ресурсів завжди дотримуватимуться традиціоналістських, націоналістичних та авторитарних позицій, прагнучи не допустити включення до політичного процесу нових соціальних груп та обмежити розширення можливостей для участі громадян в ухваленні політичних рішень [26, с. 116-119].

Отже, згідно з Г. Кітшельтом на Заході, де статус-кво - це ринкова економіка, старий порядок захищають «нові праві», які водночас є націоналістами, традиціоналістами (патерналістами) і прихильниками авторитарних принципів управління і ухвалення політичних рішень. Послідовними ж противниками наявної західноєвропейської системи є «нові ліві», які доповнюють антиринкову позицію ще й вимогами демократизації та лібералізації суспільно-політичного життя, розширення сфери політичної участі громадян і децентралізації процедур ухвалення політичних рішень.

Класичне західноєвропейське уявлення про те, що ліві ототожнюються зі «змінами» та «рівністю», не відповідає східноєвропейській реальності. Насправді більшість імпульсів до змін у постсоціалістичних країнах пов'язані зі зменшенням рівності, прагненням до більшої соціальної та економічної диференціації, заснованої на рівних можливостях та конкурентності у економічній грі. У цьому сенсі суб'єкти, орієнтовані на зміни, підтримують «праві» цілі. Адже у країнах соцтабору, де економічним статусом-кво на початку процесів їхньої суспільно-політичної та соціально-економічної трансформації був неринковий режим поділу ресурсів, тобто планова економіка, то і ситуація з поєднанням партіями матеріальних та постматеріальних питань склалась принципово іншою. Захисниками статусу-кво є переважно ліві політичні партії, що чинять спротив ліберально-демократичним реформам, апелюючи до тих соціальних груп, які найбільше постраждали внаслідок транзиту до ринкової економіки та демократичної політичної системи [26, с. 116-119].

А поборниками ринкової економіки, а отже, противниками збереження статусу-кво в цих країнах є праві політичні партії. Вони активно виступають за

проведення ліберально-демократичних реформ та ліквідацію заснованої на неринкових механізмах системи економічного розподілу. При цьому ці політичні сили представляють «переможців» транзиту, тобто ті соціальні групи, які поліпшили або сподіваються поліпшити своє суспільно-політичне та соціо-економічне становище внаслідок проведення комплексних політичних та економічних реформ.

При чому, важливо розуміти, що ці категорії є досить мінливими через динамічність і стрімкі зміни політичних систем та процесів у країнах Східної Європи. Наприклад, у 1990 р. більшість респондентів, можливо, підтримали швидку приватизацію і поставили себе «праворуч». До 1994 р. багато хто виступав проти подальшої приватизації і схильний ставити себе «ліворуч». Справа в тому, що стан економіки змінився за тих чотири роки, а мінлива реальність надала різного значення відповідям, викликаним питанням про приватизацію. У 1989 р., коли в Польщі було лише 12% приватного сектору, більшість людей підтримали приватизацію, оскільки хотіли, щоб магазини, ресторани, невеликі послуги та квартири були передані приватному сектору, але, ймовірно, не важка промисловість та інфраструктура. До 1994 р. приватний сектор у Польщі становив майже 65%. Тепер коли постало питання щодо приватизації стратегічних галузей та установ соціального забезпечення, ті, хто були прихильниками приватизації у 1990 р. зараз не хочуть, щоб держава передавала ці об'єкти у приватну власність [48, с. 224-226].

В Угорщині ж, де приватизація почалася у 1980-х рр., багато приватних підприємців використовували неефективність планової економіки на свою користь і не боялися жорсткої конкуренції. Отже, у 1990-х рр. вони часто не були задоволені більш відкритою, конкурентною ринковою економікою, оскільки їхня «монопольна рента» тепер обов'язково зникне [48, с. 223]

Утім, попри це тенденції взаємозв'язку позицій партії в межах ідеологічного спектру та її апелювання до матеріальних чи постматеріальних цінностей, які виокремив в Г. Кітшельт, яскраво простежуються у більшості країн Східної Європи. Це у своїх дослідженнях продемонстрували М. Тевітс та

Н. Леткі, які запропонували новий комплексний підхід до пояснення особливостей структури партійної конкуренції посткомуністичних держав та визначення в цьому контексті специфіки поєднання лівими і правими партіями питань матеріального та постматеріального характеру. Їхньою вихідною методологічною установкою є положення про те, що вибір того чи іншого виміру політичної діяльності детермінований спадком попереднього режиму та *подвійним характером транзиту*.

Наприклад, після падіння авторитарних режимів у Східній Європі ліві партії не користувались підтримкою серед громадян та не розглядались іншими партіями як потенційні політичні партнери, адже вони асоціювались із комуністичним минулим та старим режимом. Саме тому, більшість лівих сил, намагаючись позбавитись від клейма комуністів, задекларували свій остаточний розрив із комуністичною ідеологією та перейшли на позиції соціал-демократії. Для того щоб брати активну участь у виборчих процесах та отримувати електоральну підтримку від громадян, ліві партії мали не лише словесно засвідчити свою прихильність до демократії та вільного ринку, а й впроваджувати праву економічну політику. Більше того, за період своєї діяльності ліві партії встигли здобути собі імідж таких, які навіть праволіберальні реформи проводять виважено, обдумано і лише через необхідність. Адже який сенс партіям із соціалістичною ідеологією приймати шкідливі для їхньої ж електоральної підтримки закони та ініціативи.

Натомість праві партії не мають такого лояльного та стабільного електорату. Однією із причин є фрагментарність та роздробленість, яка характерна правим партіям Східної Європи. Відповідно, вони змушені задля завоювання електоральної підтримки здійснювати ліві економічну політику; підтримувати під гаслами захисту народу від негативних наслідків економічного транзиту необхідність втручання держав в економічну політику і збільшення частки державних витрат на соціальні програми. Ще однією стратегією правих партій є переключення уваги виборців із матеріальних проблем (де ліві мають більший електорат) на соціокультурні або

постматеріальні. Тобто праві партії у Східній Європі наголошують на проблематиці «нової політики», як от націоналізм, традиціоналізм, антимультікультуралізм, декомунізація та права меншин. Вони прагнуть «применшити» значення економічних проблем та перенести свою конкуренцію із лівими у постматеріальний вимір, де вони можуть розраховувати на більшу електоральну підтримку. Утім, як зазначають М. Тевітс та Н. Леткі, така стратегія буде успішною лише тоді, коли в суспільстві існують соціальні поділи на етнічній або релігійній основі, які праві партії можуть політизувати та винести на порядок денний.

Систематизувавши все сказане вище український науковець Г. Шипунов виокремлює такі кореляції між ідеологічною орієнтацією партій та їхнім зверненням до проблематики «нової політики»:

- зростання соціально-економічної нерівності з більшою ймовірністю призводить до зменшення значущості постматеріального виміру партійної конкуренції в етнічно гомогенних, ніж в гетерогенних суспільствах та у світських, ніж в релігійних суспільствах;
- наявність у суспільстві з великою соціально-економічною нерівністю і етнічного і релігійного соціальних поділів створює особливо сприятливі можливості для партій щодо актуалізацій постматеріального виміру партійної конкурентності;
- у суспільствах з великою соціально-економічною нерівністю, де існує запит на ліву економічну політику, ліві партії робитимуть наголос на економічному вимірі партійної конкурентності, а праві - на постматеріальному [26, с. 81].

Таким чином, ми можемо сказати, що в політичному просторі країн соцтабору, а зокрема Чехії, Польщі та Угорщини, присутній вимір «нової політики», але у специфічній формі. На акцентування уваги партії чи політичного руху на постматеріальних проблемах впливає їх позиція в межах ідеологічного спектру. Для цього регіону характерним є еkleктичний характер в межах ідейно-проблемного поля. В Східній Європі праві партії в

матеріальному вимірі (тобто в межах «старої політики») є прихильниками вільного ринку, а у постматеріальному - традиціоналістських, націоналістичних та авторитарних цінностей. Вони прагнуть до зміни статусу-кво та наполягають на необхідності змін та реформ. За умов поглиблення соціально-економічної нерівності в суспільстві, вони фокусуються саме на проблематиці «нової політики», тобто на соціокультурних питаннях для здобуття більшої електоральної підтримки. Ліві ж партії, навпаки, наголошують на необхідності посилення державного регулювання економіки, забезпечення більш широкого соціального захисту та гарантування принципу загальності у наданні соціальних благ та послуг. Тобто вони переважно зосереджуються винятково на матеріальних цінностях, адже подвійний транзит, характерний для цього регіону, зумовлює нестабільність в межах економічної сфери зокрема, відповідно громадяни відчують потребу у піклуванні з боку держави, а отже і з більшою охотою в кризові періоди підтримують саме ліві політичні сили. Звідси, країнам Східної Європи не є характерним поділ на «нові» та «старі» політичні партії. Переважно в партійних програмах охоплюються як матеріальні, так і постматеріальні питання.

РОЗДІЛ IV. ОСОБЛИВОСТІ ВИЯВУ «НОВОЇ ПОЛІТИКИ» В МЕЖАХ УКРАЇНСЬКОГО ПОЛІТИЧНОГО ПОЛЯ: АНАЛІЗ ПАРТІЙНОГО СКЛАДУ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ ІХ СКЛИКАННЯ

У попередніх розділах нами було виокремлено низку тенденцій, характерних постмодерній політиці, як от превалювання постматеріальних цінностей, мозаїчність та фрагментарність ідеологічних доктрин, виникнення «нових» партій на основі політизованих соціальних проблем та утворення партій «однієї проблеми» та ін. Окрім того, нами вже було досліджено яким чином західноєвропейські тенденції проявляють себе в регіоні Східної Європи. Проте з огляду на різницю у соціально-економічному та культурному контексті проаналізованих нами країн, не всі наші висновки та результати є релевантними в українських умовах. Україна, за класифікацією Г. Кітшеля, належить до держав із патримоніальним комунізмом, який характеризувався культом особистості, патронатом, клієнтелістськими мережами, та в якому комуністи до здобуття незалежності мали сильну владу та могли виступати головними модернізаторами країни [46, с. 21].

Тому ми вирішили дослідити, чи можна говорити про виникнення усталення проблематики «нової політики» в межах українського політичного поля. За основу для дослідження нами був обраний партійний склад ВРУ ІХ скликання, адже, ми припускаємо, що саме програми партій, які мають достатню підтримку для проходу в парламент є найбільш репрезентативними для аналізу ідейної та аксіологічної складових української політики.

Ми візьмемо за основу «ліво-правий» правий розподіл, адаптивна та дихотомічна природа якого дозволяє йому залишатись релевантним за будь-яких умов зовнішнього середовища. А також зосередимо увагу на основних проблемах, на яких наголошують політичні партії. Утім, з огляду на те, що сутнісні означення ліво-правого розподілу та проблемної класифікації не є сталими і можуть варіюватися залежно від соціоекономічного та політичного

процесу, культурних, часових та територіальних чинників, необхідним є створення відповідного інструментарію для аналізу та виведення надійних індикаторів визначення орієнтацій сучасних політичних партій.

В межах західноєвропейської політичної системи актуалізація постматеріальних цінностей відбулась саме у партійних програмах «нових лівих». Вони, доповнивши свою антиринкову позицію вимогами щодо лібералізації та демократизації суспільно-політичного життя, виступають за розширення сфери політичної участі громадян та децентралізацію процедур ухвалення політичних рішень. Натомість, «нові праві», що стоять на захисті капіталістичної системи та ринкової економіки, тобто статусу-кво у західноєвропейській політиці, зайняли протилежну позицію. Вони дотримуються традиціоналістських, націоналістичних та авторитарних цінностей. Натомість, для посткомуністичних державах, до яких належить і Україна, характерною була планова економіка. Саме тому, захисниками статусу-кво є саме ліві політичні партії, які виступають проти транзиту до вільного ринку та ліберально-демократичним реформам. До того ж, «ліві» активно використовують тези про необхідність відновлення стабільності та централізації, а отже традиційного авторитарного соціалістичного порядку. За впровадження ринкової економіки виступають праві політичні сили. Вони активно виступають за розширення сфери політичної участі громадян, демократизацію політичного процесу та ліквідацію неринкових механізмів економічного розподілу, тобто виступають за зміни у політичному процесі [26, с. 117-122].

Як ми бачимо, особливості «ліво-правого» розподілу є похідними від попереднього режиму та особливостей трансформації суспільно-політичної та економічної сфер. Для того, щоб повною мірою врахувати специфіку розподілу на лівих і правих в конкретній країні чи регіоні, необхідно брати до уваги як наявний економічно-політичний та соціоекономічний контекст, так і історичні особливості його формування. Поділ на лівих і правих у тому вигляді, в якому він використовується при аналізі європейських політичних

систем, в українських умовах є досить умовним, адже різняться і умови формування і ідеології та становлення партійної системи.

Оскільки предметом нашого дослідження є саме передвиборчі програми партій, то методом, до якого ми звернемося, буде контент-аналіз. Він активно використовується під час формування бази даних для порівняльних досліджень. Контент-аналіз виборчих програм ґрунтується на виділенні категорій, що відображають партійні преференції у різних сферах політики, зокрема державного управління, економіки, соціальної сфери та інших.

Спираючись на цей підхід, *М. Лавер та Я. Бадж* розробили оціночну шкалу для визначення партійної ідеології за ознакою «ліва/права», що містить 13 категорій, що належать до лівої ідеології та 13 категорій, які відносять до правої:

- *«ліві» категорії*: регулювання капіталізму, економічне планування, протекціонізм (позитив), контрольована економіка, націоналізація, деколонізація, армія (негатив), мир, інтернаціоналізм (позитив), демократія, розширення соціальної політики (позитив), освіта (позитив), профспілки (позитив);
- *«праві» категорії*: вільне підприємництво, економічні стимули, протекціонізм (негатив), економічна ортодоксія і ефективність, розширення соціальної політики (негатив), конституціоналізм (позитив), ефективність і авторитет держави, національний спосіб життя (позитив), традиційна мораль (позитив), закон і порядок, національні зусилля та створення соціальної гармонії, армія (позитив), свобода і права людини [5, с. 14-15].

Взявши за основу шкалу Лавера-Баджа, дослідники *Х. М. Кім та Р. Фордінг* запропонували формулу для формальної оцінки ідеологічної орієнтації партій шляхом обчислення відсотка «лівих» і «правих» тверджень у виборчих програмах партій:

$$IDParty = (IDLeft - IDRight) / (IDLeft + IDRight)$$

IDParty – ідеологічна орієнтація програми;

IDLeft та *IDRight* виражають відношення кількості речень, що містять «ліві» та «праві» твердження, до загальної кількості речень у тексті програми.

Таким чином, ідеологічна орієнтація виборчої програми партії визначається шляхом співвідношення різниці між відсотком лівих і правих тверджень та загальною сумою «ідеологічних» тверджень у програмі. Результати розташовуються на шкалі від -1 до 1: що ближчий ідеологічний бал партії до -1, то більш правою вона є, і, навпаки – чим ближче до 1, тим більше вона орієнтується на ліві принципи [5, с. 16].

У своєму дослідженні для визначення ідеологічної ідентичності українських політичних партій, ми візьмемо за основу формулу Кіма-Фордінга, але адаптуємо її до умов політичного процесу, ідеологічного та партійного будівництва в Україні. До списку індикаторів необхідно включити категорії, співвідносні зі змістом програм українських політичних партій та релевантні до українського політичного процесу в цілому.

Для визначення наявності проблематики «нової політики» в межах українського поля нами буде використана двовимірна (ортогональна) шкала для розміщення результатів нашого аналізу на ній, адже, як ми вже згадували в минулих розділах, матеріальні та постматеріальні питання не витісняють один одного із політичного дискурсу, а радше взаємодоповнюють одне одного. Система координат для розміщення проблемних ідентифікацій політичних партій ВРУ ІХ скликання складатиметься із горизонтальної осі, що відобразатиме поділ за традиційними матеріальними критеріями, та вертикальної, яка демонструватиме нові, постматеріальні, що здебільшого стосуються питань культури та самовизначення.

Ми пропонуємо застосувати власні індикатори для визначення ідеологічної ідентичності українських політичних партій. Типові для «лівих-правих» матеріальні маркери, як от націоналізація чи державне регулювання економіки зліва та вільне підприємництво та принцип субсидіарності справа,

ми доповнили характерними для України проблемними питаннями, наприклад, збереження чи скасування мораторію на продаж землі.

Вертикальна вісь із постматеріальними індикаторами була сформована відповідно до соціальних опитувань громадської думки щодо мовних та культурних, питань, питань ідентичності та зовнішньополітичного курсу [13], а також на основі окреслених у західноєвропейському дискурсі соціокультурних поділів нової політики.

Матеріальні індикатори визначення (горизонтальна вісь):

- *«ліві» категорії* – тотальна націоналізація, ліквідація приватної власності, державне регулювання економіки, збереження земельного мораторію, регулювання ринку, антимонопольна політика, принцип загальності у наданні соціальних благ та послуг.
- *«праві» категорії* – вільне підприємництво, мінімізація інтервенції держави в економічну сферу, скасування земельного мораторію, обмеження держави загального добробуту, підтримка принципу субсидіарності, підтримка національної грошової одиниці, поєднання засад вільного ринку і держави загального добробуту.

Постматеріальні індикатори визначення (вертикальна вісь):

- *«ліві» категорії* – забезпечення широкої та рівноправної участі громадян в політиці, боротьба проти дискримінації, роззброєння, децентралізація, свобода слова, захист довкілля, заперечення принципів сильної держави.
- *«праві» категорії* – збереження національної ідентичності, євроінтеграція, мілітаризація, анти-іммігрантська політика, підтримка ролі релігійних інститутів держави, ефективність і авторитет держави, забезпечення законності і порядку, підтримка інституту традиційної сім'ї.

Використовуючи вищезазначені індикатори та категорії, ми можемо здійснити контент-аналіз програмних документів та маніфестів українських політичних партій, визначити їх проблемну орієнтацію та розташувати їх в межах «ліво-правої» шкали.

Проте, в межах сучасної української політики програми політичних партій дуже часто мають декларативний характер: можна помітити невідповідності між основними ідеями, зафіксованими в офіційних документах партії та їхньою практичною реалізацією у ході її політичної діяльності.

Таким чином, проста фіксація тез, висловів та речень, без врахування їхнього контексту, може значною мірою спотворити результати аналізу. Адже варто враховувати, що одні і ті ж ідеї та політичні символи можуть набути різного змісту в різних контекстах та в межах різних ідеологій (наприклад, ідеї рівності в комунізмі та соціал-демократії дещо різняться між собою, чи, наприклад, нерівність в лібералізмі та консерватизмі). Тобто, контент-аналіз сам по собі не володіє достатніми пізнавальними можливостями для того, щоб повною мірою, широко та детально осягнути всю суть проблематики української політики та основних ідей її акторів. Аксиологічні та проблемні орієнтації, працюють саме через смисли і часто виявляють себе не в окремих словах і реченнях, а винятково контекстуально [28, с. 45]. З огляду на це, ми вважаємо, що контент-аналіз необхідно доповнити *дискурс-аналізом* ідеологій, для того, щоб більш точно та коректно дослідити матеріальний та постматеріальний виміри української політики.

Критичний дискурс-аналіз, який ми використовуватимемо під час свого дослідження поєднує в собі лінгвістичне, семіотичне, кротологічне та соціо-комунікативне трактування, що дозволяє повною мірою дослідити як інституційні практики, що цей дискурс породжують, так і дослідити взаємозв'язки в межах трикутника «суспільство-партія-влада». Критичний дискурс-аналіз розглядає дискурс не лише в значенні використання мови в мовленні та на письмі, а радше як *форму соціальної практики*. Він передбачає наявність діалектичних відносини між окремою дискурсивною подією і ситуацією, інститутом і соціальною структурою, які його формують. Саме такими діалектичними взаємовідносинами і характеризується функціонування ідей та поглядів в межах політичного життя [23, с. 31-33].

Тож, на нашу думку, доповнення контент-аналізу аналізом дискурсу, який дозволяє врахувати значення та сенси, які можуть бути імпліцитно присутні в текстах і виступах, створює необхідні пізнавальні можливості для всебічного і повного дослідження проблемних орієнтацій політичних партій [28, с. 47]. Основними елементами дискурс-аналізу є дослідження *термінології* політичного дискурсу (мовленнєвих форм, конструктів та виразів, аналіз тексту на присутність ідеологем або «ідеологічно забарвлених» категорій) та аналіз *інституційних практик* (позиціонування партії в межах творення державної політики).

Таким чином, аналіз матеріального та постматеріального вимірів української політики на прикладі партійного складу Верховної Ради України IX скликання ми будемо проводити у два етапи за такою методологією:

1. Аналіз передвиборчих програм та партійних документів за допомогою *контент-аналізу*. Визначення основних принципів, що декларують партії та їх ідеологічного забарвлення. Формування на основі проведеного аналізу ортогональної шкали проблемної та ідеологічної приналежності партій ВРУ IX скликання.
2. *Дискурс-аналіз* партійних програм, заяв, маніфестів для врахування можливої наявності прихованих підтекстів та їх інтерпретації відповідно до контексту ситуації для більш точного розуміння специфіки вимірів українського політичного процесу.

До складу ВРУ IX скликання входить 5 партій: «Слуга народу», «Опозиційна платформа – За життя», ВО «Батьківщина», «Європейська солідарність» та «Голос». Проаналізувавши виборчі програми партій (на основі раніше вказаних індикатрів), ми отримати такі результати (Табл. 2):

ПП «Слуга народу»	ПП «Опозиційна платформа – За життя»	ВО «Батьківщина»	ПП «Європейська солідарність»	ПП «Голос»
Заг. к-ть тверджень: 74	Заг. к-ть тверджень: 69	Заг. к-ть тверджень: 40	Заг. к-ть тверджень: 42	Заг. к-ть тверджень: 17
МЛ: 2 (2,7 %) / МП: 2 (2,7%) / (2,7 – 2,7) / (2,7 + 2,7) = 0,0	МЛ: 9 (13,0 %) / МП: 3 (4,3 %) / (13,0 – 4,3) / (13,0 + 4,3) = 0,5	МЛ: 18 (45,0 %) / МП: 11 (27,5 %) / (45,0 – 27,5) / (45,0 + 27,5) = 0,24	МЛ: 3 (7,1 %) / МП: 4 (9,5 %) / (7,1 – 9,5) / (7,1 + 9,5) = -0,14	МЛ: 1 (5,9 %) / МП: 3 (17,6 %) / (5,9 – 17,6) / (5,9 + 17,6) = -0,5
ПЛ: 12 (16,2 %) / ПП: 20 (27,0 %) / (16,2 – 27,0) / (16,2 + 27,0) = -0,25	ПЛ: 4 (5,8 %) / ПП: 3 (4,3 %) / (5,8 – 4,3) / (5,8 + 4,3) = 0,15	ПЛ: 3 (7,5 %) / ПП: 2 (5,0 %) / (7,5 – 5,0) / (7,5 + 5,0) = 0,2	ПЛ: 4 (9,5 %) / ПП: 15 (35,7 %) / (9,5 – 35,7) / (9,5 + 35,7) = -0,57	ПЛ: 3 (17,6 %) / ПП: 7 (41,2 %) / (17,6 – 41,2) / (17,6 + 41,2) = -0,4

Таблиця 2. Результати проведеного контент-аналізу

Підсумувавши результати проведеного нами контент-аналізу, ми зобразили результати схематично (Рис. 2). Оскільки ми опирались на формулу Кіма-Фордінга, згідно з якою що ближчий ідеологічний бал партії до -1, то більш правою вона є, і, навпаки – чим ближче до 1, тим більше вона орієнтується на ліві принципи, то це зумовило те, що партії, що дотримуються правої політики розташовані зліва (за матеріальною шкалою) та знизу (за постматеріальною), а звідси, ліві партії – зліва та зверху. Таке розміщення партій в межах ортогональної шкали ідеологічної ідентифікації політичних партій зумовлене специфікою обраного нами методологічного інструментарію.

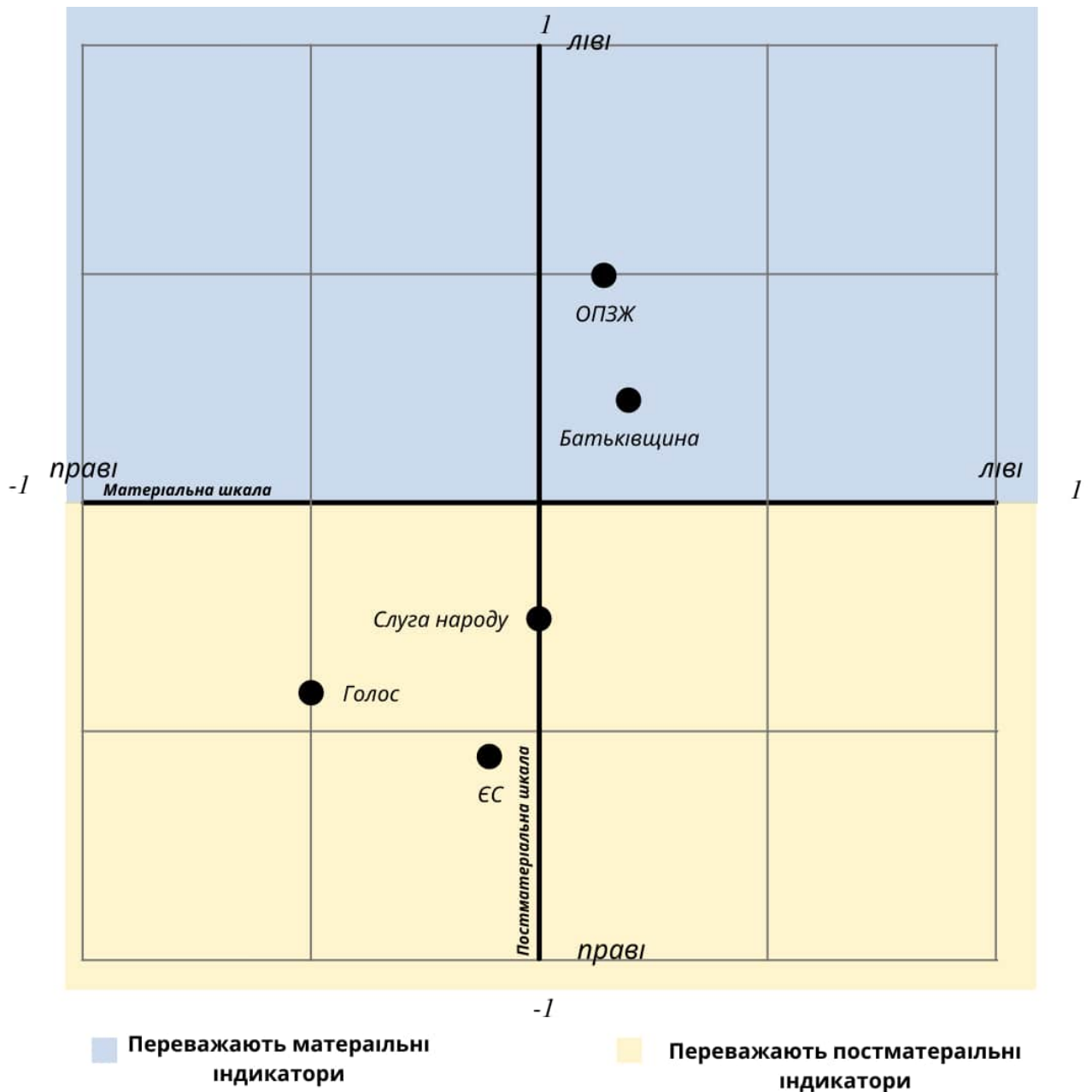

Рис. 2. Проблемно-ідеологічна орієнтація політичних партій ВРУ ІХ скликання: контент-аналіз

Як ми бачимо з Рис. 2, ті партії, що у матеріальному аспекті переважно дотримуються принципів лівої або лівоцентричної політики, досить мало в своїх програмах зосереджують увагу на постматеріальних показниках. Для них досить поширеними є стратегія на *загальність у наданні соціальних послуг* чи позиція щодо необхідності *регулювання ринку державою*, встановлення так

званих «правил гри». Водночас, партії, що тяжіють до правої чи центристської політики за матеріальною шкалою надають перевагу акцентуванню уваги на постматеріальних індикаторах, стверджуючи про необхідність *підтримки інституту традиційної сім'ї та національного способу життя*. Таке специфічне поєднання матеріальної та постматеріальної шкали зумовлена перебігом суспільно-політичних та соціально-культурних змін, які відбулися після здобуття Україною незалежності. До того ж, актуальність постматеріальних характеристик залежить і від наявної ситуації в державі. В кризові періоди на перший план виходять традиційні конфлікти, що лежать в основі розподілу на «лівих-правих» за матеріальними критеріями. Коли ж досягається консенсус стосовно економічних питань, на арену виходять питання самовизначення та культури, тобто постматеріальні.

Аби більш точно і чітко визначити ідейно-проблемну орієнтацію українських політичних партій, ми доповнимо контент-аналіз партійних програм *дискурс-аналізом*. Адже контент-аналіз сам по собі не враховує контекст ситуації та вислову, що може призвести до похибок у результатах або ж взагалі до помилкових висновків.

У передвиборчій програмі «*Слуги народу*» не містить сильних стрижневих позицій, які б дозволили чітко віднести партію до «лівих» чи «правих». Фактично, у програмі є як матеріальні ліві твердження (соціальна ринкова економіка та демонополізація), так і постматеріальні праві (формулювання національної ідеї та впровадження економічно ефективної державної політики). І це відповідає заявам представників партії, що вони намагаються знайти баланс між лібералізмом та соціалізмом. Проте, типові ідеологеми, як наприклад, «рівність», «свобода» в програмі не вживаються і навіть не згадуються, а програма загалом переповнена ідеологічно нейтральними тезами, наприклад «*проведемо національний економічний аудит країни із залученням вітчизняних і міжнародних компаній*» або «*проведемо всеукраїнський перепис населення та аудит системи соціального забезпечення*» [17]. При цьому партія частково позиціонує себе як

представника «нової політики», у якій домінують саме постматеріальні фактори, комбінуючи при цьому як матеріальні ліві, так і постматеріальні праві погляди у своїй діяльності. Подібна тенденція спостерігається і під час публічних заяв партійних діячів і безпосередньо в діяльності партії. Важливим є їхній меседж про необхідність змін та відмежування від попереднього режиму та «старої політики»: «Україна потребує реальних змін» [17].

«Опозиційна платформа – За життя» є партією, ідеологічну приналежність якої до лівих, вдалось чітко визначити на основі контент-аналізу. Їхня діяльність у межах реальної політики це лише підтверджує. Свою діяльність межах українського політичного процесу «Опозиційна платформа – За життя» підкріплює тезами, характерними соціальної державі, на противагу загальному курсу на вільний ринок та принципу вибірковості у соціальної політиці. У партійній програмі зазначений курс на запровадження «прогресивної системи оподаткування», подолання «бідності, відновлення пільг та забезпечення державну допомогу всім соціально вразливим категоріям населення», що є типовими матеріальними «лівими» характеристиками [16]. Більше того, помітним є потяг партії до егалітарності у формуванні власної ідеології та тяга до широкого розуміння свободи, що є характерно саме для старих «лівих» політичних партій, що лише підтверджує приналежність «Опозиційної платформи – За життя» до лівих політичних партій «старої політики».

Політична партія ВО «Батьківщина» заявляє про свою приналежність до центру в межах партійно-ідеологічного спектру та прихильність до християнсько-демократичної ідеології. Попри те, у програмі містяться відверто матеріальні ліві твердження, наприклад, чітке встановлення і підвищення мінімального прожиткового мінімуму та заробітної плати, державна підтримка малих та середніх фермерських господарств і сільськогосподарських підприємств, «відновлення справедливості» [18] для тих людей, що втратили свої банківські вклади та власність під час стрімкого падіння курсу гривні та

розширення сфери соціальних послуг. Натомість на постматеріальних цінностях вони майже не зосереджуються.

У політичній програмі партії «Європейська солідарність» ми знаходимо апеляцію до таких ціннісних конструктів як «патріотизм», «гідність», «відповідальність» свідчить про її приналежність саме до правого частини ідеологічного спектру. Також в політичній програмі присутні такі ідеологеми як «солідарність» та «справедливість», проте вживаються вони із прив'язкою саме до нації та громадян України, а отже це теж є доказом «правизни» партії. Потяг партії до «правих» на ідеологічній шкалі підкріплюється як стрижневими категоріями: «принцип економічної свободи», «відповідальна держава», «традиційні цінності», «національна безпека», так і додатковими характеристиками: «цивілізаційний вибір на користь європейської інтеграції», «повага до власних історичних витоків», «соціальні ліфти для найбільш професійних, відповідальних та патріотичних громадян» [14]. При чому, варто зазначити, що увага партії зосереджена швидше на соціокультурному аспекті, а отже можна стверджувати про превалювання постматеріальних цінностей у їхній системі поглядів та політичній діяльності. До того ж, назва партії у цьому аспекті говорить сама за себе: орієнтація на Європейський союз в межах українського транзиту до демократії є характерною рисою саме «правих» політичних сил. Все вищеперераховане дає можливість стверджувати про позиціонування партії як *правої* політичної сили із превалюванням постматеріальних цінностей.

Партія «Голос» декларує власну неприналежність до правих чи лівих. Проведений нами контент-аналіз їхньої передвиборної програми підтвердив центристську позицію в межах матеріальної шкали. Проте позиція «центру» в економічних питаннях радше пояснюється відсутністю акцентування уваги на цих економічних питаннях, адже тезу «економіка має жити, а не імітувати життя» складно ідентифікувати з будь-якою ідеологією [15]. Чітко сформульованих стрижневих позицій, які б змогли допомогти у визначенні ідеологічно-партійної приналежності «Голосу» в програмі партії знайдено не

було. Натомість, партія робить акцент саме на постматеріальній складовій політики, тобто вона зосереджується радше на принципах «нової політики» та культурному аспекті. В програмі міститься апеляція до «морального авторитету», «стабілізація гривні і поліпшення добробуту кожного українця», що дозволяє говорити про потяг до постматеріальних «правих».

Як ми бачимо, за допомогою дискурс-аналізу вдалось більш повно окреслити проблемно-аксіологічну орієнтацію та проаналізувати імпліцитний смисл партійних програм та документів, який часто не зводиться до буквального, а також визначити які ж критерії є основою для поділу політичних партій на «лівих» і «правих» в українському контексті.

Ліво-праве розмежування в свідомості громадян проходить, насамперед, згідно *національно-демократичним* і *зовнішньополітичним* аспектом, а не відповідно до економічних поділів. Це зумовлено загальною тенденцією, характерною і західноєвропейським суспільства, до поєднання капіталістичної системи із високими видатками на соціальний захист населення. Натомість, консенсус стосовно національної ідеї та зовнішньополітичного курсу ще не сформований. Окрім того, фундаментальні соціальні і політичні зміни, що сталися в Україні після здобуття незалежності, спричинили поділ на прихильників старого комуністичного режиму та тих, хто виступав проти цього. Таким чином, в сучасних умовах вектор міжнародної політики, а також проблема формування і збереження національної ідентичності можна вважати вагомими індикаторами ідеологічного-партійного спектру. Українські «праві» були ініціаторами незалежності України, курсу на демократизацію та відходу від радянського минулого. Як би то парадоксально не звучало, але в українському контексті саме праві сили виступали та продовжують виступати за зміни у політиці та суспільстві. Вони є ідейною опозицією до крайніх «лівих» – комуністів та соціалістів. Як наслідок, якраз-таки «праві» виступають за рух України до західноєвропейської спільноти (ЄС, НАТО), підтримку української мови, народних звичаїв і традицій. «Ліві» ж, навпаки, є послідовниками наразі забороненої комуністичної партії. Вони прагнуть

ширшого інтегрування України з державами пострадянського простору, передусім з Росією, вирізняються значно меншою спрямованістю на підтримку духовно-культурної спадщини українського народу – аж до надання російській мові статусу державної [11, с. 49].

Не зважаючи на існування соціокультурного поділу на основі зовнішньополітичного вектору та постійної його присутності в межах українського політичного дискурсу, на соціополітичний він так і не перетворився через відсутність сформованих сталих інститутів представництва, зокрема партійної системи. Наголошуючи на важливості *інституційної* складової в процесі транзиту, К. Лоусон зазначає, що зв'язок між соціополітичними поділами і партіями, а також зв'язок між партіями і виборцями не завжди прослідковується. Партії не прагнуть вписуватися у дизайн існуючих соціополітичних поділів, оскільки створювалися не у відповідності до соціополітичних поділів, а орієнтувалися на певні кон'юнктурні проблеми, маючи на меті здобуття влади. Тому у форматі транзиту посткомуністичних, пострадянських країн поділи, партії і виборці ніби існують у різних площинах, незалежно один від одного, що і є причиною несформованої ідейної складової партійної діяльності [2, с.46].

Причиною цього є відсутність сформованої та якісної комунікації між партіями та їхнім постійним електоратом. До того ж програмні документи партій також не є сталими, вони змінюються від виборів до виборів та й їхнім основним ідейним лейтмотивом є «за все хороше та проти всього поганого». Як наслідок, через нестабільність політичних преференцій як окремих соціальних груп, так і всіх громадян зокрема, мінливість їх інтересів та відсутність сформованої партійної системи, в Україні наразі не існує соціополітичних поділів та ідеологічних систем, як б могли виникнути їх основі. Ми можемо зауважити існування розрізнених ідей в межах політичного дискурсу, які не можуть утворити цілісну та комплексну ідеологію. Фактично ми можемо говорити про молекулярні ідеології із приміткою про відсутність партій, які б ці ідеології могли якісно репрезентувати.

Хоч українська політика і перебуває у стані дезорієнтації, утім виокремити загальні тенденції ідеологічного простору таки є можливим. Збільшення соціальної нерівності в суспільстві як наслідок відходу від радянського минулого та транзиту до вільного ринку та демократії, зумовлює тяжіння економічних партійних пріоритетів до «лівої» частини спектру горизонтальної (матеріальної) осі. Саме тому наразі в українському суспільстві існує запит на *ліву* політику в *економічній сфері*, наприклад збільшення кількості та розміру пілг чи забезпечення наявності ряду безкоштовних соціальних послуг, тобто творення такої державної політики, що гарантує соціальну захищеність громадян і соціальну справедливість.

При чому, однією із характерних рис української політики, що ми помітили в процесі нашого аналізу є властива більшості політичних сил ідеологічна поміркованість, характерна українським політичним партіям в у традиційних, тобто *матеріальних* питаннях. Більшість з них сходяться у позиціях про необхідність ефективного поєднання засад вільного ринку та держави загального добробуту, тобто поряд із рухом до вільного ринку ними визнається необхідність участі держави в економічних процесах заради більш справедливої реалізації принципу «рівності шансів» та забезпечення гідного рівня життя для усіх громадян. Ідеологічний компроміс здебільшого формується навколо питань власності, ролі держави в економічному житті, принципів економічного розподілу та надання соціальних благ та послуг. Про це може свідчити і те, що в більшості проаналізованих нами передвиборчих програмах містяться тези про необхідність гарантування пакету медичних послуг, що забезпечуватимуться державою чи підвищення мінімальної заробітної плати, поряд із заявами про необхідність впровадження податку на виведений капітал та розвитком приватної сфери.

Натомість, ціннісні розходження між лівими і правими є досить помітними в межах культурної, *постматеріальної* сфери. За постматеріальними ознаками ми бачимо превалювання *правих* цінностей, а саме потяг до патріотизму, декомунізації, лобювання традиційної сім'ї, наголос на

значній ролі церкви та курс на посилення армії. Це є цілком закономірним і пояснюється тим, що пріоритетом на сьогодні є питання формування національної ідентичності, припинення війни на Сході України, захист державних кордонів та національного суверенітету. До того ж, саме «праві» як опозиція до пануючої комуністичної ідеології СРСР були і є прихильниками ліберально-демократичних перетворень у суспільно-політичній та економічній сферах, а отже і курсу на приєднання до ЄС та більш активної співпраці саме зі західними країнами. Цим і зумовлений потяг до правої ідеології за постматеріальною шкалою.

Ліві ж в межах постматеріальної осі не мають достатньої підтримки. На відміну від західноєвропейського політичного дискурсу, у якому новополітичні рухи та утворення почалися із маніфестацій про захист довкілля та екології, в Україні «Партія Зелених України» не має такою знайомою підтримки навіть зараз. В передвиборчій програмі сказано, що «Зелені за очищення влади та довкілля від забруднення та відходів, за громадський контроль над владою, за руйнування корупційного середовища у владних структурах всіх рівнів, за зняття недоторканності з народних депутатів, суддів, Президента України, за запровадження пропорційної виборчої системи із відкритими списками» [19]. Партія була утворена ще в 1990 р., утім за всю історію свого існування до Верховної Ради проходила всього раз у 1998 р., набравши 5,43% та здобувши 19 депутатських мандатів [12].

Як ми бачимо, сталої підтримки своїх поглядів партія не має стабільного електорату і після свого входу до складу Верховної Ради України III скликання не спромоглась повторити свій успіх, адже на політичну арену вийшли більш сильні конкуренти.

Фактично, процес формування чітких проблемно-ідеологічних позицій політичних партій в українській політиці характеризується передусім наявністю незавершених економічних реформ, як наслідку транзиту до вільного ринку та недосконаліми політичними інститутами, які лише

починають формуватися та кризою політичних цінностей та культури загалом, як наслідок транзиту до демократії.

Саме тому, ліві політичні сили, роблять акцент саме на матеріальних цінностях, адже для них цей є вигідним комунікативно-функціональним прийом для збільшення рівня електоральної підтримки серед населення. Саме тому матеріальна шкала ідеологічного виміру в Україні представлена переважно лівими або центристськими партіями. Проте така поміркованість та консенсус є характерним лише в межах економічного життя, тобто з позицій традиційних матеріальних критеріїв розмежування. Натомість, в соціокультурній сфері ідеологічна поляризація та артикуляція інтересів прослідковується більш чітко. Існує загальна тенденція, до акцентування правих і правоцентристських партій на постматеріальних цінностях, ліві та лівоцентристи натомість значно більше уваги приділяють економічній сфері.

Варто зауважити, що розподіл на «лівих» і «правих» в межах українського політичного простору відбувається на основі національно-демократичного та зовнішньополітичного аспекту, а не згідно із соціально-економічних поділів «старої» політики, або «нових» політизованих соціальних проблем на кшталт захисту довкілля чи прав жінок та меншин. Фундаментальні соціальні і політичні зміни, що сталися в Україні після здобуття незалежності, спричинили поділ на прихильників старого комуністичного режиму та курсу на Митний союз (ліві) та тих, хто виступав проти цього (праві), прихильників поглиблення співпраці із ЄС та НАТО. Звідси, правими в Україні є прихильники змін, а лівими – охочі повернути старий порядок. Утім, наразі більшість із проаналізованих політичних партій дотримуються поміркованих позицій та характеризуються слабкою ідеологічною артикуляцією та позиціонуванням. Причиною цього є відсутність якісної комунікації між суспільством та інститутами, і, як наслідок, ми можемо говорити про існування фрагментарних та гібридних ідеологій, проте із приміткою про відсутність партій, які б ці ідеології могли якісно репрезентувати в межах українського політичного процесу. Звідси, ми не можемо говорити про наявність «нових

партій» в межах політичного процесу України або превалювання матеріальних чи постматеріальних цінностей.

Звідси, ми можемо спостерігати в межах українського політичного простору тенденції, характерні для регіону Східної Європи загалом, як от відсутності чіткого поділу на «старополітичні» та «нопополітичні» інституційні утворення, адже переважно в партійних програмах охоплюються як матеріальні, так і постматеріальні питання. На міру акцентування партією на цінностях виживання чи цінностях самовираження впливає її позиція в межах ідеологічного спектру та соціальні запити наявні в суспільстві. Подвійний характер транзиту зумовлює популярність партій лівої орієнтації, що акцентують свою увагу на матеріальних цінностях, як от принцип загальності для соціальної допомоги чи регулювання ринку державою. Праві ж партії, відчуваючи нерелевантність своїх позицій в межах матеріального спектру, звертають увагу на проблеми соціокультурні, тобто такі, що відповідають постматеріальним цінностям.

ВИСНОВКИ

Підсумувавши та узагальнивши результати проведеного дослідження, ми прийшли до таких висновків.

У теоретико-методологічному підрозділі нами було окреслено особливості формування та функціонування феномену «нової політики». Ми проаналізували основні підходи до трактування поняття, а саме «нова політика» як: а) якісно нова характеристику трансформацій політичної проблематики; б) наслідок ідейно-ціннісних змін, зумовлених соціально-економічним розвитком тогочасного суспільства; в) феномен, зумовлений виникненням нових форм інституційного представництва (соціальні рухи та «нові партії»); г) феномен, що наділений низкою специфічних ознак, як от плюралізм, ідеологічна асиметричність, зростання впливу малих партій, поява неконвенційних типів політичної участі тощо). У своїй роботі ми вирішили опиратись на трактування «нової політики» крізь призму домінуючих проблемних орієнтацій політичної діяльності, тобто як наслідок відходу від притаманних модерну матеріальних цінностей та актуалізація нових, постмодерних.

Власне це і зумовило необхідність дослідження особливостей формування двох кластерів цінностей: виживання та самоактуалізації (матеріальні/постматеріальні) відповідно та специфіку їх взаємодії між собою. Матеріальні цінності більш притаманні індустріальним суспільствам і вони зосереджуються на соціально-економічних проблемах, а постмодерний кластер акцентує увагу на питаннях самоактуалізації, якості життя, захисту національних та сексуальних меншин, сприяння або протистояння міграційним процесам, тощо.

Ми визначили, що ці групи ціннісних орієнтирів хоч і є полярними за своїм змістом, проте вони не є взаємозаперечними, радше доповнюють один одного. Проте один із аксіологічних кластерів є домінуючим, а який саме – залежить від етапу розвитку суспільства. Така аксіологічна трансформація стає причиною зміни специфіки ліво-правого розмежування, адже окрім врахування традиційних матеріальних ліній розмежування, необхідно врахувати і

постматеріальні. Наразі розмежування на «лівих» і «правих» відбувається у двох взаємопов'язаних вимірах, що значною мірою ускладнило процес визначення ідеологічної ідентифікації. Ці висновки дозволяють нам *підтвердити першу гіпотезу*, сформульовану нами у вступі, про трансформацію специфіки ліво-правого розташування політичних сил в межах ідеологічного спектру із виходом постматеріальних цінностей на політичну арену.

Зміни ціннісних орієнтирів громадян також вплинули і на саму суть суспільних та політичних конфліктів та специфіку їх формування. Ефект «замороження», який був характерний європейській партійній системі із початку ХХ ст. до 1960-х років почав зникати. На політичну арену почали виходити оновлені *соціополітичні поділи «нової політики»*. Інституційною формою вияву постматеріальних цінностей, ідей та інтересів стали нові політичні партії та рухи, які репрезентували молекулярні та партикулярні ідеології, тобто здебільшого концентрувались на одній проблемі.

Із оновленням ціннісно-нормативних орієнтації суспільного життя та появою нових ліній соціокультурного розмежування виникає потреба у їх інституційному представництві, що спричиняє виникнення «нових партій», які як основу своєї політичної доктрини обирають постмодерні цінності та зважають на нові культурні поділи. Нові політичні партії та соціальні рухи здебільшого концентруються на питаннях ядерного роззброєння, протесту проти війни, охорони навколишнього середовища, захист та розширення прав жінок та національних меншин, розширення загальної участі у політиці тощо. Їхньою основною ознакою є протест проти «старої політики» із її акцентом винятково на матеріальних благах та прагненням до економічного прогресу, інституційним уособленням якої були традиційні «старі» політичні партії. Їхня присутність у партійних системах країн Західної Європи має велике значення, адже «нові партії» структурують та інституціоналізують численні інтереси населення та володіють потенціалом чинити значний системний вплив на партійні системи країн Західної Європи в цілому.

У країнах Східної Європи вимір «нової політики» хоч і представлений, утім має специфічний характер утворення та вияву. На відміну від західноєвропейського еволюційного переходу до постматеріальної проблематики, у країнах цього регіону ідеї «нової політики» проявляють себе точково та непослідовно. Причиною того є характерний для цих систем подвійний транзит - до демократії та до вільного ринку, та нестабільність ним зумовлена. У Східній Європі ліві політичні сили роблять акцент на матеріальних питаннях, як от гарантування соціального захисту чи посилення регулятивної ролі держави в межах економічної сфери, що дозволяє їм отримувати стабільну електоральну підтримку серед населення. Натомість, праві, що виступають за зміну статусу-кво та переходу до вільного ринку, вимушені акцентувати увагу саме на постматеріальних питаннях, як от традиціоналізм чи націоналізм, аби здобути підтримку серед виборців. Праві сили не мають такого лояльного та стабільного електорату в питаннях матеріальних, адже населення в кризових умовах потребує насамперед гарантування безпеки від держави. Окрім того, попри це для Східної Європи не є характерними виникнення «нових» партій та рухів, ідеологія яких базується винятково на постматеріальних цінностях. Партії в своїх програмах радше намагаються охопити максимально широкий спектр проблемних питань та причин для соціокультурних розмежувань.

Отримані в другому та третьому розділі результати досліджень ідейно-проблемної частини політичного поля європейських країн, у четвертому розділі ми застосували для дослідження українського контексту на прикладі партійного складу Верховної Ради ІХ скликання. Проведений нами аналіз ідейно-проблемної орієнтації української політичної сфери підтвердив наявність схожих тенденцій і в українській політиці. Екстраполювавши отримані висновки, узагальнивши їх та підсумувавши, ми виокремили низку специфічних особливостей, характерних для політичної системи Східної Європи в цілому і України зокрема.

Отримані результати ми можемо використати для *верифікації другої гіпотези* про домінування ідей та проблематики нової політики в межах політичної сфери країн Східної Європи. Вона не підтвердилась повною мірою, адже у випадку східноєвропейського регіону складно визначити який кластер ціннісних орієнтацій, матеріальних чи постматеріальних, превалює, з огляду на те, що це залежить від позиції партії в межах ідеологічної шкали та рівня економічного розвитку та стабільності. Наразі в суспільстві існує запит на ліву політику в межах матеріального спектру. Натомість можна прослідкувати загальну тенденцію, до акцентування «правих» і правоцентристських партій на постматеріальних цінностях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Альтюссер Л. Идеология и идеологические аппараты государства [Електронний ресурс] / Л. Альтюссер // Журнальний клуб Интелрос. Неприкосновенный запас. – 2011. – №3 – Режим доступу: <http://www.intelros.ru/readroom/nz/neprikosnovennyj-zapas-77-32011/10296-ideologiya-i-ideologicheskie-apparaty-gosudarstva-zametki-dlya-issledovaniya.html>
2. Вонсович С. Реверсивний вектор транзиту в контексті соціополітичних поділів / С. Вонсович. // Філософія і політологія в контексті сучасної культури. – 2013. – №6. – С. 45–49.
3. Гиря А. «Оксамитова революція» як приклад ліквідації комуністичного режиму та здійснення демократичних перетворень / А. Гиря. // Науковий вісник ужгородського університету. – 2010. – №15. – С. 22–24.
4. Гримська М. І. Міграційна криза в ЄС 2014-16 рр. у контексті радикалізації електоральних преференцій (на прикладі крайніх правих політичних партій) / М. І. Гримська // Грані. – 2016. – № 6. – С. 26-32. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Grani_2016_6_6.
5. Ідеологічне позиціонування політичних партій в Україні / Укр. незалеж. центр політ. дослідж. : С. Г. Конончук, О. А. Ярош // К. – Агентство «Україна». – 2013. – 52 с.
6. Каганов Ю. Центрально-Східна Європа як історичний регіон: зміст та еволюція концепції / Ю. Каганов. // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – 2005. – С. 333–341.
7. Кудера М. Трагедія Центральної Європи / Мілан Кудера // Ї. – 1995. – №1. – С. 24 – 42
8. Липсет С. Структуры размежеваний, партийные системы и предпочтения избирателей / С. Липсет, С. Роккан, пер. Е. Донова // Н.Й. – Free Press. – 1967. – 314 с.
9. Лободовська Т. Польський шлях до незалежності [Електронний ресурс] / Т. Лободовська // Державний історико-культурний заповідник міста Острога

- Режим доступу до ресурсу: <https://ostrohcastle.com.ua/solidarnist-polskyj-shlyah-do-nezalezhnosti-za-uchasti-vyhidtsiv-z-ukrayiny/>.
10. Лютий Т. Ідеологія: матриця ілюзій, дискурсів і влади/ Лютий Т., Ярош О. – Київ: НаУКМА, 2016. – 200 с.
 11. Недюха М. Ідеологія як критерій класифікації політичних партій / М. Недюха, О. Михайлич. // Політичний менеджмент. – 2006. – №2 – С. 45–53.
 12. Партія Зелених України: історія [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://greenparty.ua/istoriya/>.
 13. Патріотизм, мова та зовнішньополітичні пріоритети – громадська думка України [Електронний ресурс] // Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: https://dif.org.ua/article/%20patriotyzm_mova%20%20
 14. Передвиборча програма «Європейська солідарність» [Електронний ресурс] // Центральна виборча комісія. – 2019. – Режим доступу: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2019/wp400pt001f01=919.html>.
 15. Передвиборча програма партії «Голос» [Електронний ресурс] // Центральна виборча комісія. – 2019. – Режим доступу: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2019/wp400pt001f01=919.html>
 16. Передвиборча програма партії «Опозиційна платформа — За життя» [Електронний ресурс] // Центральна виборча комісія. – 2019. – Режим доступу: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2019/wp400pt001f01=919.html>
 17. Передвиборча програма партії «Слуга народу» [Електронний ресурс] // Центральна виборча комісія. – 2019. – Режим доступу: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2019/wp400pt001f01=919.html>
 18. Передвиборча програма партії ВО «Батьківщина» [Електронний ресурс] // Центральна виборча комісія. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2019/wp400pt001f01=919.html>

19. Передвиборча програма Партія Зелених України [Електронний ресурс]. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2019/wp400pt001f01=919.html>.
20. Польський шлях до свободи [Електронний ресурс] // Польський інститут Київ. – 2010. – Режим доступу до ресурсу: <http://old.polinst.kyiv.ua/news/16.html>.
21. Романюк А. Порівняльний аналіз політичних систем країн Західної Європи: інституційний вимір / А. Романюк // Л. – На правах рукопису – 2008. – 491 с.
22. Романюк А.С. Політичні інститути країн Центрально-Східної Європи: порівняльний аналіз / А. С. Романюк, В. С. Литвин, Н. В. Панчак-Бялоблоцка ; за заг. ред. А. С. Романюка. -Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2014. - 462 с.
23. Русакова О. Основные теоретико-методологические подходы к интерпретации дискурса / О. Русакова. // Философия. – 2013. – С. 5–34
24. Теліщук М. Історія економіки та економічної думки [Електронний ресурс] / М. Теліщук // Національний університет ДПС України. – 2008. – Режим доступу до ресурсу: 541.
25. Фриден, М. Политическая идеология к концу столетия / М. Фриден // Политическая наука. Политическая идеология в современном мире : сб. науч. тр. / РАН ИНИОН ; ЦЕНТР социал. науч.-информ. исслед. отд. полит. науки ; Рос. ассоц. полит. науки ; ред. и сост. О. Ю. Малинова. - М., 2003. - С. 162-167.
26. Шипунов Г. Ідейно-інституційний розвиток лівих політичних партій: принципи дослідження: монографія/ Г. Шипунов // Л. – Простір-М. – 2018. – 470 с.
27. Шипунов Г. Політичні партії «нової політики»: основні підходи до концептуалізації та індикатори визначення / Г. Шипунов. // Вісник Львівського національного університету. Серія філософсько-політологічних студій. – 2018. – №17. – С. 248–255.

28. Шипунов Г. Идеологія політичних партій: методологічні засади дослідження / Г. Шипунов. // Політикус. – 2017. – №3. – С. 43–47.
29. Akkerman T. Inclusion and mainstreaming? Radical right-wing populist parties in the new millennium. In: Radical Right-Wing Populist Parties in Western Europe / T. Akkerman, S. Lange, M. Rooduijn. // Routledge. – 2016. – С. 19–46.
30. Baker K. Germany Transformed. Political Culture and the New Politics / K. Baker, R. Dalton, K. Hildebrandt. – Cambridge: Harvard University Press, 1981. – 381 с.
31. Bartolini S. Identity, Competition, and Electoral Availability: The Stabilization of European Electorates 1885–1985 / S. Bartolini, P. Mair. – Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1990. – 245 с.
32. Bell D. The coming of Post-Industrial Society [Електронний ресурс] / D. Bell // 2001. – Режим доступу: https://www.os3.nl/media/2011-2012/daniel_bell_the_coming_of_post-industrial_society.pdf
33. Borre O. Old and New Politics in Denmark / Borre. // Scandinavian Political Studies. – 1995. – №3. – С. 186–205.
34. Brooks C. Do Changing Values Explain the New Politics? A Critical Assessment of the Postmaterialist Thesis / C. Brooks, T. Manza. // The Sociological Quarterly. – С. 541–570.
35. Dalton R. Citizen Politics: Public Opinion and Political Parties in Advanced Industrial Democracies / R. Dalton. – New York and London: Chatham House Publishers, 2002. – 338 с.
36. Emanuele V. Explaining the impact of new parties in the Western European party systems [Електронний ресурс] / V. Emanuele, A. Chiaramonte // Western European party systems, Journal of Elections, Public Opinion and Parties – Режим доступу до ресурсу: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/17457289.2019.1666402>.

37. Globalization and the transformation of the national political space: six European countries compared. / [H. Kriesi, E. Grande, M. Dolezal та ін.]. // Political Res. – 2006. – №45. – С. 921–956.
38. Gorp J. Ideas and the study of Political parties: the added value of the discursive institutionalist approach / J. van Gorp // Revista Uruguaya de Ciencia Política. – 2015. – Vol. 24. – N°2. – P. 15-28
39. Harmel R. On the Study of New Parties / R. Harmel. // International Political Science Review. – 1985. – С. 403–418.
40. Hooghe L. Cleavage theory meets Europe's crises: Lipset, Rokkan, and the transnational cleavage / L. Hooghe, G. Marks. // Journal of European Public Policy. – 2018. – №25. – С. 109–135.
41. Inglehart R. Changing Mass Priorities: The Link between Modernization and Democracy / R. Inglehart, C. Welzel. // Perspectives on Politics. – 2010. – P. 1–24
42. Inglehart R. Modernization, cultural change, and the persistence of traditional values / R/ Inglehart, W. Baker. // American Sociological Review. – 2000. – №65. – P. 19–51
43. Inglehart R. Shift in Advanced Industrial Society / R. Inglehart. – Princeton: Princeton University Press. – 1990. – 406 с.
44. Inglehart R. The Silent Revolution in Europe: Integrational Change in Post-industrial Societies / R. Inglehart //The American Political Science Review. – Vol. 65. – No. 4. – 1971. – P. 991-1017.
45. Katz P., Mair P. Changing models of party organization and party democracy: The emergence of cartel party / P. Katz // Party politics. – Cambridge, 1995. – Vol. 1, N 1. – P. 5–28.
46. Kitschelt H. The Formation of Party Systems in East Central Europe / Herbert P. Kitschelt. // Politics & Society. – 1992. – №20. – С. 7–50.
47. Kriesi H. Support for radical parties in Western Europe: Structural conflicts and political dynamics / H. Kriesi, J. Schulte-Cloos. // Electoral Studies. – 2020. – №65. – С. 1–10.

48. Markowski R. Political Parties and Ideological Spaces in East Central Europe / Radoslaw Markowski. // Pergamon: Communist and Post-Communist Studies. – 1997. – С. 221–254.
49. Miller W. Leadership and change: Presidential elections from 1952 to 1976 / W. Miller, T. Levitan., 1976. – 320 с.
50. Mudde C. Populist Radical Right Parties in Europe / C. Mudde. // Cambridge University Press. – 2017. – С. 1–20.
51. Muller-Rommel F. New Political Movements and 'New Politics' Parties in Western Europe / F. Muller-Rommel, in M. Kuechler, R. Dalton. Challenging the Political Order: New Social and Political Movements in Western Democracies– Cambridge: Polity Press., 1990. – 209 с.
52. Muller-Rommel F. New Politics in Western Europe. The Rise of Green Parties and Alternative List / Muller-Rommel. // Westview Press. – 1989. – №1.
53. Poguntke T. New Politics and Party Systems: The Emergence of a New Type of Party? / Poguntke. // West European Politics. – С. 76–88.
54. Political conflict, social inequality and electoral cleavages in Central-Eastern Europe, 1990-2018 / A.Lindner, F. Novokmet, T. Piketty, T. Zawisza. // World Inequality Lab –. – 2020. – №25. – С. 1–51.
55. Rooduijn M. What unites the voter bases of populist parties? Comparing the electorates of 15 populist parties / M. Rooduijn. // Eur. Polit. Sci. – 2018. – С. 351–368.
56. Strand D. No alternatives. The end of ideology in the 1950s and the post-political world of the 1990s / D. Strand // St. – Department of Culture and Aesthetics. – 2016. – 321 с.
57. Thompson J. Studies in the Theory of Ideology / J. Thompson // L.A. – University of California Press. – 1984. – 347 p.
58. UN, M49 Standard, Countries or areas / geographical regions [Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу: <https://unstats.un.org/unsd/methodology/m49/>.